

OCJENE I PRIKAZI

KUR'AN SA PRIJEVODOM NA BOSANSKI JEZIK, preveo Enes Karić, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1995, 1343 str.

Nedavno je u izdanju "Bosanske knjige" u Sarajevu izašao iz štampe *Kur'an sa prijevodom na bosanski jezik*. Prevodilac je Enes Karić, profesor tefsira na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Uz prijevod štampan je i original na arapskom jeziku. Prijevod, bilješke uz prijevod i pogovor tiskani su na 1339 stranica. Na kraju prijevoda dat je popis tema po ajetima sačinjen prema mnogobrojnim arapskim indeksima *Kur'ana*, te literatura i sadržaj.

Karićev prijevod *Kur'ana* dugo je najavljivan u nekim našim listovima, a onda je, kada je ugledao svjetlo dana, u tim istim listovima potpuno ignoriran. Prijevod je promoviran u Zagrebu i Sarajevu.

Povodom izlaska iz štampe, Karić je dao tri intervjua, a na Međunarodnom sajmu knjiga u Frankfurtu prevodilac je ukazao na multietnički sastav ekipe koja je radila na projektu prijevoda *Kur'ana* i naznačio multikulturnu i multietničku dimenziju Bosne dokazanu i na projektu kakav je sveta knjiga islama - *Kur'an*. Za ovaj prijevod Enes Karić je dobio i nagradu Udruženja ilmije u R BiH.

Prvi osvrt na Karićev prijevod *Kur'ana* dao je Tvrtko Kulenović u "Odjeku" (XLVII/1995, 4, 20) pod naslovom *Glasovi svete Knjige*. Ovaj naš osvrt je drugi po redu.

Karićev prijevod *Kur'ana* je nastao nakon devet godina mukotrpnog rada. On ima svojih dobrih i loših strana. Jedna od dobrih strana ovoga prijevoda

je ta što je autor uvažavao na nekim mjestima ispuštene atribute u originalnom tekstu. Uzmimo za primjer ajet koji u prijevodu glasi: "Kad je lađa po srijedi, ona je pripadala ubogim koji su na moru radili, pa sam htio da je oštetim, jer iza njih jedan vladar bi, koji je otimao svaku lađu ispravnu" (al-Kahf, 79). U originalu stoji "koji je otimao svaku lađu". Atribut *ispravnu* je ispušten. Međutim, na njega ukazuje početak samog ajeta. Prevodilac je to uvažio, a na to ukazuje i Ibn Abbasovo čitanje ovog ajeta. (al-Ḥaṭīb al-Qazwīnī, *al-Idāh fi 'ulūm al-balāghā*, al-Qāhira, s.a. 1, 187).

Međutim, ovo je jedna strana medalje. S druge strane, postoje ozbiljni propusti koje je Enes Karić napravio. Mi ćemo ukazati samo na neke. No, prije nego što pređemo na to želimo ukazati da je prevođenje težak, mukotrpan i složen posao. I sami prevodioci se ponekad lome oko toga kako treba prevesti određenu arapsku riječ. Otuda ima pojava da isti prevodilac određenu arapsku riječ prevodi drukčije u novom izdanju nego što je to učinio u prethodnom. To je veoma težak i složen posao, jer se ponekad ne može naći naša riječ koja bi u potpunosti pokrivala značenje određene arapske riječi. Takvih, značenjski nepokrivenih riječi, u Karićevom prijevodu *Kur'anu* ima prilično mnogo. Iz mnoštva izdvajamo samo neke primjere.

Arapska riječ *ḡunub* (an-Nisā', 43; al-Mā'ida, 6) prevedena je sa *neokupan* - izraz koji nije adekvatan ovom arapskom terminu. Otuda proizlazi, na osnovu ovog prijevoda, da se vjernik-musliman mora okupati prije nego što obavi

namaz, bez obzira da li je džunup ili nije, odnosno da vjernik-musliman ne može obaviti namaz ako je neokupan, a može izuzimajući stanja koja zahtijevaju kupanje.

Termin *šadaqa* preveden je u Karićevom prijevodu *Kur'ana* kao *zekat* i *milodar* (at-Tawba, 79), a on označava samo *zekat* - obavezno materijalno davanje i ništa više. U mekkanskom periodu Objave ovaj termin je označavao milostinju. Međutim, u Medini on dobija novo značenje. Umjesto iz vlastite pobude, milostinja od prije hidžre postala je poslije hidžre obavezno materijalno davanje (Hamidullah, *Muhammed a.s.*, Sarajevo 1990, 2, 221).

Inače, ovaj ajet je objavljen neposredno poslije ajeta o zekatu. Abū Mas'ūd kaže:

"Kada je objavljen ajet o dužnosti dijeljenja zekata ajetu-s-sadaka, mi smo, odazivajući se tome, na leđima nosili toware. Potom je došao jedan čovjek i dao na ime zekata nešto mnogo".

- Licemjer - rekli su prisutni.

Kasnije je došao drugi čovjek i dao na ime zekata jedan sa'.

- Allah je neovisan od toga - rekli su prisutni.

Potom je objavljeno: 'Oni koji ogovaraju pravovjerne, koji dobrovoljno i iskreno zekat dijele...' " (at-Tawba, 79). (O ovome pogledati: *Buharijina zbirka hadisa*, Sarajevo, 1975, 2, 431, prijevod Hasan Škapur).

I u Sunnetu je sadaka upotrijebljena kao sinonim za zekat. Buhari navodi hadis u kome stoji: "Na imovinu ispod pet veskova datula nema (sadake) zekata ... Na imovinu ispod pet grla deva nema (sadake) zekata". (Buhari, n. d, 2, 465.)

Najčešće i najbrojnije greške u Karićevom prijevodu *Kur'ana* nastale su zbog pogrešne upotrebe jednine, odnosno množine. Na mnogim mjestima u *Kur'anu* jednina je upotrijebljena u značenju množine i obratno. Prevodilac o tome uopće nije vodio računa. Radi

ilustracije, navodimo samo neke primjere:

"Nije grijeh slijepcu, niti je grijeh hromu, niti je grijeh bolesnu a ni vama samima da jedete u vašim kućama ili u kućama vaših očeva, ili u kućama vaših majki ... ili u kućama vaših tetaka po majci, ili u onih čiji su ključevi u posjedu vašem, ili u prijatelja vašeg" (an-Nūr, 61).

Ovdje je jednina *šadiq* (prijatelj) upotrijebljena u značenju množine *ašdiqā'* (prijatelji), pa je ovaj dio ajeta, prema naprijed izloženom, trebalo prevesti u množini: "ili u prijatelja vaših". (Više o ovome vidjeti: Ibn Katir, *Tafsir muhtašar*, Bejrut, 1981, 2, 619; Muštafā Rağab, *Luğatunā*, Bejrut, s.a., 112).

"Ne uzimajte drugog Zaštitnika osim Mene" (al-Isrā', 2). I ovdje je, kao i u prethodnom primjeru, jednina *wakil* upotrijebljena u značenju množine *wukalā'* pa i ovaj ajet u prijevodu treba da glasi: "Ne uzimajte druge zaštitnike osim Mene".

"Pa, nema nama zagovornika, niti bliska prijatelja" (aš-Šu'arā', 101). I ovdje je, kao i na mnogim drugim mjestima, jednina *šadiq* upotrijebljena u značenju množine *ašdiqā'*, te ajet u prijevodu treba da glasi: "Pa, nema nama zagovornika, niti bliskih prijatelja" (az-Zağāğ, *I'rāb al-Qur'ān*, al-Qāhira, s.a., 2, 764-766).

U *Kur'anu* je također na mnogim mjestima množina upotrijebljena u značenju jednine. Ovdje navodimo samo jedan ajet koji u Karićevom prijevodu glasi:

"I kada melec rekoše: 'O, Merjemo!'" (Ālu 'Imrān, 42).

U ovome ajetu je množina *melec* upotrijebljena u značenju jednine i ajet u prijevodu treba da glasi: "I kada melek reče: 'O, Merjemo!'" (*Tafsir al-ğalālayn*, Bejrut, 1988, 74; al-Samarqandī, *al-Madhal li 'ilm tafsir kitābillāh ta'ālā*, Damask-Bejrut, 1988, 283).

Pogodbena rečenica (ġumla šartīyya)

U arapskom jeziku pogodbena rečenica se sastoji iz dva dijela. Prvi dio iskazuje pogodbu, a drugi posljedicu. Ovakvih rečenica u *Kur'anu* ima dosta. U nekim kur'anskim ajetima prvi dio ove rečenice je ispušten, a u drugima je ispušten njen drugi dio.

Enes Karić je, kao i njegov prethodnik Besim Korkut, valjda težeći za doslovnim prijevodom, tamo gdje je ispušten drugi dio ove rečenice u prijevodu stavljao tri tačke i tako ajet učinio manje jasnim i razumljivim, što opet govori da je doslovan prijevod nemoguć ukoliko se želi sačuvati osnovno značenje i poruka *Kur'ana*. Evo nekih primjera koji će nam to najbolje ilustrirati:

"A i kad bi se, doista, *Kur'anom* brda pokrenula ili njime Zemlja smrvila ili mrtvi dozvali ... opet Alahu sve pripada (ar-Ra'd, 31).

"I pitaju te o planinama, pa ti reci: 'Gospodar moj će ih u prah smrviti'" (Tāhā, 105).

U prvom ajetu je ispuštena posljedica ("Oni opet ne bi vjerovali"), a u drugom pogodba ("Ako te upitaju o planinama, pa reci ..."). Zamišljeno, hipotetično, značenje ajeta je: "In sa'alūka 'ani-l-ġibāli fa qul", zbog čega je upotrijebljena čestica *fa* nasuprot ostalim postavljenim pitanjima i datim odgovorima u kojima ove čestice nema, jer pitanja u sebi ne sadrže pogodbu, pa je zbog toga i ova čestica ispuštena, kao npr.:

"Pitaju te o duši. Reci: 'Duša je....'" ili npr.: "Pitaju te o vinu i kocki. Reci: 'Oni donose veliku štetu...'"

Na petnaest mjesta u *Kur'anu* Poslanik je bio suočen sa ovako formulisanim pitanjima i datim odgovorima. Sto peti ajet sure "Tāhā" predstavlja izuzetak. Allah je znao da će ga oni pitati o planinama, pa je odgovorio prije nego su Ga oni o tome i upitali ("Abbās Ḥasan, *an-Naḥw al-wāfi*, al-Qāhira, 1963, 4, 336-384).

Umetnuta rečenica (ġumla mu'tarīḍa)

I sa umetnutim rečenicama stvari ne stoje kako treba. Ovdje ćemo navesti samo jedan primjer radi ilustracije:

"Pa kad je rodi, reče: 'Gospodaru moj! Ja sam žensko rodila!' - a Allah zna šta je rodila - 'a žensko nije kao muško! I ime sam joj Merjema nadjenula'" (Ālu 'Imrān, 36).

"A Allah zna šta je rodila, žensko nije kao muško" nisu riječi Merjemine majke. To su umetnute rečenice, pa ih kao takve treba i odvojiti. (Qazwīnī, n. d., 2, 206, 207.)

Red riječi u rečenici (at-taqdīm wa-t-ta'ḥīr)

Prevodilac mora da pozna jezik sa kojeg prevodi i jezik na koji prevodi, zatim predmetni sadržaj prevedenog teksta (tzv. realije mjesta, vremena, stručnu literaturu iz odgovarajuće oblasti itd.).

U tom smislu J. Levi piše:

"Svi vidovi prevođenja sjedinjeni su, opštim problemima, koji proističu iz razlike između dva jezika, a zatim i drugim problemima koji se javljaju u vezi sa dešifrovanjem izvornog teksta i prenošenjem informacije na drugi jezik" (J. Levi, *Umjetnost prevođenja*, Sarajevo, 1982, 6).

Svaki jezik ima svoje specifičnosti po kojima se razlikuje od drugog jezika, npr. glagolska rečenica u arapskom jeziku počinje glagolom; prvi član genitivne veze u arapskom jeziku prethodi drugom članu; imenica prethodi atributu, osim ako je u pitanju poređenje (tašbīh); red riječi u rečenici nije isti u arapskom i drugim jezicima itd.

U vezi sa redom riječi u rečenici, navešćemo samo nekoliko primjera iz kojih se vidi da Enes Karić ni o tome nije vodio računa:

"S ovim pismom mojim idi i njima ga baci, potom se od njih odmakni pa

vidi šta će jedni drugima reći" (an-Naml, 28).

Red riječi u ovome prijevodu treba da ima slijed:

"Sa ovim pismom mojim idi i njima ga baci, potom vidi šta će jedni drugima reći, a onda se od njih odmakni."

"A da nije Riječ od Gospodara tvoga prethodila, kazna bi neizbježna bila i rok unaprijed određeni" (Ṭāhā, 129).

Red riječi u ovome prijevodu treba da izgleda ovako:

"A da nije Riječ od Gospodara tvoga prethodila i rok unaprijed određeni, kazna bi neizbježna bila."

"A žena Ibrahimova bijaše tu stajala i bijaše se osmjehnula i Mi je obradovasmo Ishakom, a poslije Ishaka Jakubom. I ona reče: 'Teško meni! Zar ću roditi ovako stara'" (Hūd, 71, 72).

Kao i u prethodna dva primjera, ovdje red riječi treba da bude:

"A žena Ibrahimova bijaše tu stajala i Mi je obradovasmo Ishakom, a poslije Ishaka Jakubom, i ona se osmjehnu i reče: 'Teško meni! Zar ću roditi ovako stara'" (Više o ovome: Samarqandī, nav. djelo, 186-196.)

Glagoli kojima se iskazuje sumnja ili uvjerenje (af'ālu-š-šakk wa-l-yaqīn)

Među glagolima kojima se iskazuje sumnja ili uvjerenje nalazi se i glagol *zanna*. On je u *Kur'anu* često u upotrebi. Nekada znači sumnju, a nekada uvjerenje. Enes Karić o tome uopće nije vodio računa. Evo nekih primjera iz kojih se to najbolje vidi:

"A oni su mislili, kao što mislili ste i vi, da Allah neće nikoga oživiti!" (al-Ginn, 7).

"Ja sam zbilja i mislio da račun svoj ću susresti!" (al-Ḥāqqa, 20)

U prvom ajetu je *zanna* upotrijebljeno u značenju *šakka*, a u drugom se *zanantu* ima uzeti u značenju *ayqantu* i ajete treba ovako prevesti:

"A oni su sumnjali, kao što sumnjali ste i vi, da Allah neće nikoga oživiti!"

"Ja sam čvrsto vjerovao da račun svoj ću polagati!" (Upor.: Samarqandī, n. d., 197-198.)

Ovim lista ni izbliza nije iscrpljena. No, mi ćemo navesti još jedan primjer Karićeve površnosti u prilazu *Kur'anu*:

"Ako misle da će poštivati Allahove granice" (al-Baqara, 230).

Ovaj ajet u prijevodu treba da glasi:

"Ako čvrsto vjeruju da će Allahove propise izvršavati", jer se ovdje, kao i u prethodnom primjeru, *zanna* ima uzeti u značenju *ayqana*. (Samarqandī, n. d., 197.)

Upor.:

"A ako glavu okrenu, ti znaj da Allah želi da njih zbog nekih grijehova njihovih kazni" (al-Mā'ida, 49). Ovo je Karićev prijevod, a on treba da glasi:

"A ako glavu okrenu, ti znaj da Allah želi da ih, zbog grijehova njihovih, kazni", jer se i ovdje *bi ba 'di dunūbihim* ima uzeti u značenju *bi ḡam 'i dunūbihim*. (Samarqandī, n. d., 199.)

Evo još jednog primjera koji u Karićevom prijevodu glasi: "Sakrit će svi kajanje kad vide kaznu" (Saba', 33). Ovaj ajet, prema Abū 'Ubaydi, Qurtubī i dr., ima značenje: "Pokazat će svi kajanje kad vide kaznu". (Samarqandī, n. d., 198; Muḥammad Zuḡlūl Sallām, *Aṭar al-Qur'ān fi taṭawwur an-naqd al-'arabī*, al-Qāhira, 1961, 164.)

Još neke napomene

U klasičnoj arapskoj stilistici izražavanje može biti sažeto (al-īḡāz), opširno (al-iṭnāb) i obično (al-musāwāt). U vezi sa sažetim načinom izražavanja, ukazaćemo na neka ispuštanja (al-ḥazf) koja su karakteristična za kur'anski stil. Tu prije svega mislimo na ispuštanje regensa (muḍāfa), ispuštanje atributa (šifa), ispuštanje zavisne rečenice, upravne itd., o čemu je već bilo riječi.

Kur'anski ajet *Wa an 'āmun ḥurrimat zuhūruha* (al-An 'ām, 138) Enes Karić prevodi: "A i ove životinje zabranjeno je jahati!" Da li je njima, pored jahanja, bilo zabranjeno da ih koriste i kao tovarne životinje? Qazwīni u gore navedenom djelu (1, 186) kaže: *Li anna hum ḥurimū rukūbaha wa taḥmilahā* (njima je bilo, pored jahanja, zabranjeno da ih koriste i kao tovarne životinje).

Interesantno je napomenuti da je Mustafa Mlivo ovaj dio ajeta preveo: "I stoka čija su leđa zabranjena", a to obuhvaća i jahanje i korištenje ovih životinja u druge svrhe. (*Kur'an*, sa arapskog na bosanski preveo Mustafa Mlivo, Bugojno, 1994, str. 103.)

"A Mi smo naše poslanike s jasnim dokazima slali, i s njima smo Knjigu slali i Mjerilo, da bi svijet postupao po pravdi" (al-Ḥadīd, 25).

Enes Karić je riječ *mizān* uzeo u njenom bukvalnom značenju, a ona se ovdje i u suri ar-Raḥmān ima uzeti u značenju *pravda*. Na to ukazuje i ajet "da bi ljudi po pravdi postupali". Osim toga, u ovom ajetu je i *kitāb* upotrijebljen u značenju *knjige*. Prijevod ajeta, prema tome, treba da glasi: "Mi smo poslanike Naše s jasnim dokazima slali i po njima knjige i pravdu objavljivali, da bi ljudi po pravdi postupali". (*Tafsīr al-Qurtubī*, 17, 154, 260; *Tafsīr al-ḡalālayn*, 718.)

Na kraju, valja napomenuti da je i Besim Korkut ovdje riječ *mizān* uzeo u njenom bukvalnom značenju, a njega je u tome, kako vidimo, slijedio Enes Karić. Tamo gdje je zakazao Besim Korkut, kada je riječ o upotrebi jednine u značenju množine, odnosno množine u značenju jednine i kada je riječ o pogodbenim i umetnutim rečenicama itd., zakazao je i Enes Karić. Gdje god je to riješio Besim Korkut, riješio je i Enes Karić. Da li je Karićev prijevod *Kur'ana* korak naprijed ili nije? To ostavljamo čitaocima da sami prosude.

Jusuf Ramić

Dr Iskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, I-II, Kaynak eserleri, Akçağ, Ankara, (s. a.), II izdanje, 554. str.

Enciklopedijski rječnik divanske poezije dr Iskendera Pale koji je u Turskoj 1989. godine nagradilo Udruženje književnika, a 1990. Fondacija za turski jezik (Türk Dil Kurumu) predstavlja značajno djelo u proučavanju poetike divanske književnosti, kao i metrike i pjesničkih vrsta.

Rječnik metafora u turskom jeziku (*Türkçe'de Mecazlar Sözlüğü*, Ankara 1949) M. Ali Agakaya, L. Sami Akalinov *Rječnik književnih termina* (*Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Istanbul 1966), *Metrika turske poezije* Talata A. Çankırlıja (*Türk Şiiri'nin Vezni*, Istanbul 1933), S. Kemal Karaalioğluova djela pod naslovom *Književni enciklopedijski rječnik* (*Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, Istanbul 1969), *Priručnik književnih termina* (*Edebiyat Terimleri Kılavuzu*, Istanbul 1975), te *Turski i rječnik književnih termina* (*Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü*, Istanbul 1967), potom A. Sırrı Levendova *Divanska književnost - izrazi i simboli, metafore i značenja* (*Divan Edebiyatı, Kelimeler Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Istanbul 1943, II izdanje), *Književni rječnik* Tahira Olguna (*Edebiyat Lugatı*, Istanbul 1973), Mualim Nadžijev *Rječnik književnih termina* (*İstilahat-i Edebiye*, Istanbul 1308) uz više desetina objavljenih divana, literature iz oblasti historije i teorije divanske književnosti, niza književnih, nacionalnih i općih enciklopedija, kao i više desetina neobjavljenih studija i teza bili su literatura koja je kao podloga korištena za pisanje ovog djela, čija je osnovna namjena otvoriti hermetizirane kapije razumijevanja poetike divanske književnosti, odnosno, ukupne poetike osmanlijske komponente unutar islamske civilizacije.

Pored enciklopedijskih bilješki o metrici, rimi, slogu, formama divanske poezije, te o pjesničkim vrstama, dr Pala je iskoristio podatke koje je u svom desetogodišnjem radu na istraživanju divanske književnosti prikupljao na fišama, tako da je dobio zanimljivu paletu pojmova koji se susreću u ovoj vrsti književnosti: počevši od od prirode, zbivanja u prirodi, geografskih pojmova, klimata, ljudi i njihovih osobina, kozmičkog svijeta, astronomije, astrologije, horoskopa, proricanja sudbine, starih znanstvenih disciplina, muzičkih izraza i termina, raznih grana stare umjetnosti, kaligrafije, iluminacije, knjigovestva, starog sistema življenja, svakodnevnice, običaja, igara, zabave, rata, oružja, ratne terminologije, mitskih i povijesnih ličnosti, islamskog misti-cizma i ukupne frazeologije i terminologije vezane za ovo učenje, derviških redova i njihovih osobenosti, grčke mitologije, pa do teoloških termina, vjerskih običaja, kur'anskih ajeta i hadisa, islamskog prava, tumačenja Kur'ana i ostalih vjerskih disciplina. Također, platoniska ljubav koja je srčika ove poetike ima značenje Božanskoga, tako da je autor vrlo precizno pronalazio pojašnjenja za termine poput Zaljubljenoga i Ljubljenoga, Slavuja i Ruže, Pića i Pijanstva, Krčmara i Opijenoga, metafora i drugih stilskih figura koje opisuju ljepotu Voljenoga, kao i osobenosti junaka poznatih ljubavnih priča i njihove sažetke, poruke određenih mesnevia ili ljubavnih priča. To je osobito značajno za razumijevanje poetike divanske književnosti stoga što u njoj nalazimo čitavu zamašnu pripovijest sabijenu u jednom jedinom imenu ili pak drugom simbolu. Ne poznajemo li okvirnu priču, osnovicu iz koje se polučilo ime koje je postalo metaforom čestom i osobenom za divansku poeziju što pripada civilizacijskom krugu povijesno udaljenom od onog kog poznajemo, logično je da bi se prema toj poetici usljed civilizacijskog nerazumijevanja mogao pojaviti izvjesni otklon.

Jer, kako sam autor u predgovoru ovog djela navodi: "Mijenjanje životnih uvjeta i sistema mišljenja koji se mijenja pod uplivom modernog svijeta utjecalo je na divansku književnost i prouzrokovalo da ona postane neupotrebljivom. Ta promjena je uzrok nerazumijevanju divanske poezije, čak i pojavi neprijateljstva prema njoj. Čovjek se okreće protiv onog što ne poznaje."

Enciklopedijski rječnik divanske poezije dr Iskendera Pale, u kojem su pojmovi bogato ilustrirani stihovima osmanlijskih klasika, jeste djelo koje premošćuje taj civilizacijski i povijesni jaz, i samim tim je uporište na koje se u svojim istraživanjima mogu osloniti ne samo usko stručni krugovi usmjereni na proučavanje divanske poezije, već i oni koji svojim čitateljskim iskustvom žele doseći do vlastitih civilizacijskih korijena koji počivaju u krilu osmanlijske komponente islamske civilizacije, a među kojima bez sumnje jesu i Bošnjaci, sa još neodškrnutim seharama više stotina svojih pjesnika koji su, živeći na način svoga vremena, pisali divansku poeziju.

Amina Šiljak-Jesenković

Džebra Ibrahim Džebra, U POTRAZI ZA VELIDOM MESUDOM (naslov originala: Ğabra Ibrāhīm Ğabra, Al-Baħt 'an Walīd Mas'ūd). Prijevod sa arapskog i pogovor Esad Duraković, "Zid", Sarajevo, 1995, 365 str.

Zahvaljujući izdavačkoj kući "Zid" i prevodiocu prof. dr Esadu Durakoviću, dobili smo na bosanskom jeziku još jedan biser iz savremene arapske književnosti, roman Džebre Ibrahima Džebre *U potrazi za Velidom Mesudom*.

Arapska književnost, a posebno savremena, čak ni nakon Nobelove nagrade koju je 1988. godine dobio Nedžib Mahfuz i nekoliko izvanrednih prijevoda iz savremene književnosti (S.

Grozdanić, E. Duraković, N. Dizdarević, V. Đikić i dr.), našoj čitalačkoj publici nije predstavljena na način i obimom koji ona to objektivno zaslužuje. Ovdje posebno imamo u vidu izuzetno veliku i kvalitetnu produkciju, od tzv. arapskog istoka do arapskog zapada i književnosti Arapa "u iseljeništvu", te arapske književnosti na evropskim jezicima.

Ibrahim Džebra (rođen 1920), Palestinac, poznat je, istina samo uskom krugu naših arabista, kao izuzetan pisac koji se još daleke 1939. godine javlja sa svojim kratkim pričama, a potom i romanima, kao izuzetno obrazovan intelektualac (jedan od osnivača Filološkog fakulteta u Bagdadu i njegov predavač), zapažen slikar i osnivač Bagdadskog društva za modernu umjetnost, kao scenarista i književni kritičar, prevodilac Šekspira, Foknera i drugih autora, te kao dobitnik brojnih međunarodnih priznanja (1983. godine Forum interart u Rimu dodijelio mu je priznanje "Targa Europa", dobitnik je nagrade za umjetničku prozu na najstarijem svearapskom festivalu književnosti "Mirbed" za 1989. godinu i dr.). Nama su danas poznate tri njegove zbirke pjesama, četiri knjige eseja i kritika i romani: *Lada (al-Safina)*, *Krik u dugoj noći*, *Lovci u tiješnoj ulici*, *U potrazi za Velidom Mesudom*, *Svijet mapa* i *Druge sobe*.

Kod književne kritike i čitalaca na izvanredan prijem naišao je Džbrin roman *U potrazi za Velidom Mesudom* koji je od 1978. godine doživio više izdanja. Posljednjih petnaestak godina on je pravi bestseller u arapskom svijetu i bez dvojbe se može reći da je riječ o jednom od ponajboljih djela savremene arapske proze u kojem se osjeća intenzivno komuniciranje i sa zapadnom književnom tradicijom na kojoj se Ibrahim Džebra očigledno vaspitavao. Njegov pripovjedački postupak kojeg karakterizira, kako to ističe Esad Duraković, da se radnja počinje odvijati "s kraja", što "je izraz autorovog poimanja vremena koje je, uslovno

rečeno, glavni junak svih njegovih romana", ocijenjen je kao moderan, u evropskom značenju tog pojma, i, sa druge strane, kao vrlo dragocjeno iskustvo arapske romaneskne forme. I u ovom kao i u drugim svojim romanima, rukovodeći se stavom da "književnost može uticati na izvjesne korekcije života, odnosno stvarnosti" (v. str. 358), Džebra nam kroz lik Velida Mesuda i njegovo kontrastiranje s ostalim likovima u ovom djelu nudi sasvim određene poruke pa se time pojavljuje i kao autor koji ima snažnu potrebu da njegovo djelo bude angažirano.

Prevodilac ovog romana, Esad Duraković, je nizu svojih veoma uspješnih prijevoda sa arapskog jezika (Halil Džubran, *Mirisni plodovi duše*, *Savremena poezija Kuvajta*, *Savremena poezija Palestine*, *Savremena poezija Sirije*, *Savremena poezija Jordana*, *Poezija arapskog istoka XX vijeka* i dr.) dodao još jedan izuzetan. Roman prati Pogovor pod naslovom Ibrahim Džebra ili stasanje arapske proze (str. 345-360) kojim prof. dr. Esad Duraković na jednostavan, ali vrlo instruktivan način uvodi čitaoca u arapske književne tokove XX stoljeća i, posebno, u savremeni arapski romana, pa se pojavljuje kao nužna pretpostavka razumijevanju i Džbrinog stasanja, od pisca kratkih priča do izuzetnog romanopisca. Ova knjiga je popunila dio velike praznine koja se osjeća kada je riječ o prijevodima iz arapske književnosti na bosanski jezik, a uz to će ona biti i nezaobilazna literatura studentima književnosti (posebno orijentalistike i komparativne književnosti).

Amir Ljubović

POEZIJA ARAPSKOG ISTOKA XX VIJEKA. Izbor, prijevod s arapskog i bilješke o pjesnicima Esad Duraković, "Bosanska knjiga", Sarajvo, 1994, 319 str.

Posljednjih petnaestak godina kod nas su učinjeni ozbiljni prevodilački poduhvati iz arapske književnosti, kako iz klasične, tako i iz savremene (S. Grozdanić, E. Duraković, N. Dizdarević, T. Muftić, H. Bjelak, V. Đikić, T. Haverić i dr.). Međutim, imajući u vidu vrlo dugu (počevši od VI pa do kraja XX stoljeća) i izuzetno bogatu arapsku književnu baštinu, ogromnu savremenu produkciju, te koliko danas imamo kvalitetnih prijevoda sa izvornika na naš jezik, ne možemo biti potpuno zadovoljni. Naime, danas se može reći da je naša šira čitalačka publika kolikotoliko upoznata sa klasičnom arapskom književnošću, prije svega poezijom koja se svojim nesumnjivim vrijednostima nametnula postajući nezaobilazna i u svjetskim antologijama književnosti i dijelom savremene prozne književnosti koja je privukla pažnju Nobelovom nagradom za književnost 1988. godine koju je dobio Nedžib Mahfuz. Izvan ovoga ostao je, usudujemo se reći, gotovo potpuno nepoznat značajan dio prozne književnosti klasičnog i postklasičnog perioda (uključujući ovdje i monumentalno djelo *Hiljadu i jedna noć* kojeg još uvijek nemamo u integralnom prijevodu sa izvornika), te veliki dio moderne i savremene poezije. Otuda knjiga *Poezija arapskog istoka XX vijeka*, koju je pripremio i popratio izvanrednom uvodnom studijom prof. dr. Esad Duraković, već svojim naslovom pobuđuje pažnju svakog istinskog ljubitalja književnosti, a posebno arabista.

Uvodom pod naslovom "Uz arapsku poeziju XX vijeka" (str. 7-28) dr. Esad Duraković čitaoca, kako onoga koji ima već neka predznanja o arapskoj književnosti, tako i onog koji se prvi put susreće s njom, izvanrednom лакоćom uvodi u fenomene ove poezije, predstav-

ljajući, u najkraćim mogućim crtama, njen povijesni tok: od VI stoljeća kada je poezija tzv. "džahilije" već dosegla nivo perfekcije po svojoj formi, preko klasičnog i postklasičnog perioda, do arapske renesanse s početka XX stoljeća kada se književnost polarizira oko neoklasicizma i modernizma (romantizma, realizma, soc-realizma, simbolizma), te književnosti naših suvremenika. Razumljivo da autor posebnu pažnju posvećuje zbivanjima na arapskoj književnoj sceni XX stoljeća, ukazujući na činjenicu da "ni danas nisu rijetki oni koji će sa zadovoljstvom javno se prisjetiti očaravajuće forme klasične arapske kaside" (str. 13) i oponašati je, ali i da su zbivanja u evropskoj i svjetskoj književnosti, posebno u poeziji, istina ne "onim redosljedom i u vremenskim intervalima kako su se razvijali u evropskoj književnosti" (str. 13), imali svoj snažan odjek u arapskoj poeziji. Dr. Esad Duraković s pravom posebnu pažnju čitaocima skreće na period kada se javljaju prvi pokušaji arapskih pjesnika da tradicionalnu formu koju karakterizira "formalno jedinstvo" ("pjesma predstavlja mozaik tematskih segmenata" koje povezuje "formalno jedinstvo"), zamijene "tematskim jedinstvom", kada napuštaju klasičnu arapsku metriku i rimu i pišu pjesme u tzv. slobodnom stihu. To će, uz navedene književne pravce, u bitnome odrediti arapsku poeziju XX stoljeća.

Dr. Esad Duraković se opredijelio da nam u ovoj knjizi predstavi najnoviju (XX stoljeće) poeziju "arapskog istoka", svjestan da je i periodizacija i regionalizacija tog izuzetnog obilja književne i, posebno, pjesničke produkcije, vrlo složen i težak zadatak. O tome svjedoče, manje ili više (ne)uspješni, pokušaji periodizacija i sistematizacija koje vrše akademije znanosti i umjetnosti pojedinih arapskih zemalja. Drugi problem koji je, vjerovatno, priređivaču bio teži, je bio problem uspostavljanja kriterijuma za izbor autora i pjesama. Pojednostavljeno

rečeno, osnovna dilema je bila, što priređivač sam ističe, da li za kriterijum uzeti popularnost pjesnika u arapskom svijetu, što bi, neminovno, značilo ovu poeziju predstaviti, mahom, neoklasicistima (uz jasan rizik da zbog specifične forme i jezika ova poezija u prijevodu izgubi ono što je u njoj suštinsko), ili, pak - za šta se i opredijelio dr Duraković - rukovoditi se estetičkim principima, vodeći pri tome računa o pjesmama koje će "naći na najbolji prijem kod naše publike" (str. 27). Slobodni smo reći da je priređivač u svojoj nakani u potpunosti uspio. Uvod dr Esada Durakovića predstavlja znanstveno utemeljenu studiju koja ima i svoje neosporne edukativne kvalitete.

Iračka poezija XX stoljeća (str. 29-81) je predstavljena petoricom pjesnika i dvadeset i jednom pjesmom. Mada igrom slučaja (priređivač je izabrao abecedni redoslijed u predstavljanju zemalja i autora), ovaj izbor počinje bardom arapske savremene poezije i izvanrednim liričarem Abdulvehabom al-Bejatijem, a potom su tu svestrani veliki umjetnik, romanopisac i pjesnik Džebra Ibrahim Džebra; veoma cijenjeni pjesnik u arapskom svijetu Belend al-Hajdari; pjesnikinja Nazik al-Melaike za koju se drži da je jedan od rodonačelnika arapskog slobodnog stiha i pjesnik "izrazite pesimističke vokacije" Bedr Šakir al-Sejab.

Savremena jordanska poezija (str. 83-122) predstavljena je desetoricom pjesnika sa šesnaest pjesama. Tu su dvojica pjesnika mlade generacije: Hajil al-Adluni i Ibrahim al-Adluni; začetnik moderne jordanske poezije Džemil Dijab; pjesnik koji se inspirisao asirskim i sumerskim mitovima Husni Feriz, zatim pjesnici Husein Hurejis, Muhamed al-Kajsi, Husni Zejd al-Kilani, dvojica pjesnika palestinskog porijekla: Hajdar Mahmud i Muhamed Samahan, te Tejsir al-Subul.

Nama manje poznata kuvajtska poezija zastupljena je devetoricom autora sa dvadeset i dvije pjesme (str. 123-167).

Predstavljeni su nam nesretni i rano preminuli Fahd al-Asker, plodni pjesnik Muhamed al-Fajiz, Rida al-Fili, najmlađi od njih Sulejman al-Fulejh, Ali al-Sebti, najprevođeniji Ahmed al-Udvani, Abdulah al-Utejbi, Halifa al-Vukijan i historičar književnosti, ali i vrstan pjesnik, Halid Suud al-Zejd.

Libanska poezija XX stoljeća (str. 168-214) je bila pod snažnim utjecajima književnih tokova u Zapadnoj Evropi i Americi, pa otuda i nosi određene specifičnosti u odnosu na ostalu arapsku poeziju. U ovom izboru su nam na najbolji način prikazani ti utjecaji, ali i originalna pjesnička ostvarenja. Predstavljena je sedmoricom autora, od kojih je većina već doživjela svoju punu afirmaciju i u svijetu. Riječ je, uglavnom, o pjesnicima starije generacije, rođene krajem XIX ili početkom XX stoljeća, mada ima i nešto mladih. Tu su jedan od najcjenjenijih arapskih pjesnika, poznat pod pseudonimom Adonis čiju poeziju svrstavaju u simboličku, ali je ona, iznad svega, "refleksivna poezija koja se graniči sa misticizmom" (str. 302), zatim Said Akl, jedan od rodonačelnika arapskog simbolizma; u svijetu afirmisani i ponajbolji predstavnik moderne, Džubran Halil Džubran; dvojica pjesnika koji su, uz Adonisa, bili posebno angažirani oko vrlo značajnog časopisa "aš-Ši'r": Jusuf al-Hal i Halil Havi za koje kritika kaže da su izraziti simbolisti nadahnuti francuskom poezijom i filozofijom misticizma i egzistencijalizma; zatim Ilja Abu Madi, najveći liričar arapskog "mahdžera", i Mihail Nuajma, izvanredni književni kritičar, ali i vrijedan pjesnik.

Dr Esad Duraković s pravom u uvodu skreće pažnju na posebnosti palestinske poezije koja se stvara u dijaspori, te na nužne razlike između poezije nastale na okupiranim teritorijama i one koju Palestinci stvaraju širom svijeta. Na okupiranim teritorijama se razvila specifična i jedinstvena angažirana "poezija otpora", koja, kako

ističe priređivač, "nadrasta vlastito vrijeme i zavičaj kao istinski autentična umjetnost" (str. 24). Priređivač se odlučio da nam predstavi sedam Palestinaca - pjesnika kroz dvadeset pjesama (str. 215-245). Prikaz palestinske poezije počinje Muinom Basisuom, autorom sedam objavljenih zbirki poezije, potom je tu Mahmud Derviš, utemeljivač "poezije otpora" i njen ponajbolji predstavnik i dobitnik brojnih književnih priznanja (kandidovan i za Nobelovu nagradu); dvije pjesnikinje i izuzetno obrazovane intelektualke: mlada Selma al-Hadra al-Džajusi (poznate su njene studije iz arapske književnosti) i nešto starija Fedva Tukan, a tu su često proganjani, zatvarani i sa teškim životnim iskustvima pjesnici Salim Džubran, Samih al-Kasim i Teufik Zajad. Sirijska poezija (str. 247-294) je predstavljena solidnim brojem pjesnika (trinaest) i dvadeset sedam pjesama. To je i razumljivo obzirom da je pjesnička produkcija u Siriji daleko veća negoli u ostalim zemljama "arapskog istoka". Predstavljani su nam Bender Abdulhamid, autor više zbirki pjesama i jednog romana; Ahmed Sulejman al-Ahmed, autor tridesetak djela (osim poezije, piše drame, književne krikite i bavi se prevodilaštvom); pjesnikinja Aiša Arnaut, porijeklom sa Kosova, čije su pjesme ušle i u neke antologije; Muhjudin al-Baradii; Ali al-Đundi; Rijad Salih al-Husein; izuzetno popularni i plodni pjesnik Nizar Kabani (danas poznat i kao uspješan izdavač); potom dolaze pjesnici poznati i kao novinari i kulturni radnici: Fuad Kehl, Ali Kenan, Muhamed al-Magut, Abdulkерim al-Naim, Ali Sulejman i Muhamed Umran.

Izbor poezije prate kratki biografski podaci predstavljenih pjesnika (str. 295-311) čime se zaokružuje *Poezija arapskog istoka XX vijeka* i dobija karakter nezaobilaznog priručnika za studente i nastavnike.

Na kraju, treba reći da nam knjiga koju je priredio i prijevodi koje je sačinio prof. dr Esad Duraković nužno

nameću promjenu vrednosnog odnosa prema ovoj poeziji, naravno, u pozitivnom smislu. Tome je veliki doprinos dao sam prevodilac svojim vlastitim pjesničkim talentom i prefinjenim osjećajem za arapski jezik i misao izraženu na njemu, ali i osjećajem za naš jezik (ovo dvoje nam je već poznato iz devet do sada objavljenih knjiga prijevoda i više pojedinačnih u časopisima i iz savremene i iz klasične književnosti). Sigurni smo da će svaki ljubitelj književnosti, a posebno arabisti, poželjeti da se uskoro susretnu sa savremenom poezijom i "arapskog zapada" koja će nam biti prezentirana na isti ili sličan način (sa istim ili sličnim metodološkim i prevodilačkim postupkom).

Amir Ljubović

‘Ali ibn Ebi Talib: STAZA RJEČITOSTI. *Govori, pisma i izreke; sabrao es-Sejjid eš-Šerif er-Radi*. Prijevod Rusmir Mahmutćehajić i Mehmedalija Hadžić. Uvod Rusmir Mahmutćehajić. Voditelj projekta Rusmir Mahmutćehajić. Izdavač: Islamska zajednica, Zagreb, 1994. 300 str.

U podnaslovu navodimo i voditelja projekta. Doista se, kad je u pitanju ovako fundamentalno i važno djelo jedne kulture i civilizacije i ovakvo ozbiljno pripremljeno i izvedeno izdanje, kako u stručnom i naučnom, tako i u umjetničkom i tehničkom pogledu, radi o čitavom jednom projektu u kojem je učestvovalo barem dvadeset eminentnih stručnjaka, od poznavalaca islama i islamske istorije, kulture i civilizacije, zatim engleskog i arapskog jezika i našeg jezika, do likovnog oblikovanja i kaligrafskog urešenja knjige. Svi ti veoma zahtjevni poslovi kod izdavanja ovog djela su obavljani na visokoj razini stručnosti, obaviještenosti, poznavanja

predmeta i akribije u radu, kako u uvodnoj studiji Rusmira Mahmutćehajića, tako i u priređivanju osnovnog teksta *Staza rječitosti* i pratećih dodataka naučne knjige.

Nehdžu-l-belaga je, po svom određenju iz naslova tekst koji se, kao svjedočenje o "Aliju, najbližem sljedbeniku poslanika Muhammeda, veže za svetost Poslanika i Njegove poslanice. Zato je razumljivo što su od najranijih dana otvorena pitanja o njegovoj vjerodostojnosti ili nevjerodostojnosti. Napisane su brojne rasprave *pro* i *contra* i to svjedoči o izuzetnoj i posticajnoj naravi djela. Rasprave koje su nastale na toj osnovi prate temeljne tekstove svake duhovnosti. Ustrajni dijalog onih koji traže potvrde o vjerodostojnosti i onih koji ih preispituju produbljuje razumijevanje teksta, koji u tome dijalogu stalno nadolazi novim značenjima. U obilju materijala takve vrste koji prati *Nehdžu-l-belagu*, od njezinog najstarijeg rukopisa u biblioteci Univerziteta u Mosulu, pa sve do danas sadržana je također neosporna riznica kulture koju kroz stoljeća proizvodi ovo djelo. Po svemu sudeći, ta rasprava nikada neće biti okončana, ali će njeno osnovno pitanje biti poticaj za istraživače i u vremenima koja dolaze.

Bez obzira na sva ova pitanja, *Staza rječitosti* spada u vrhunske domete arapske rječitosti u punom obimu tog pojma, od dubine misli, pregnantnog, efektnog, često vrlo slikovitog, a nerijetko i lapidarnog izraza i iskaza, do širokog raspona vjerskog, moralnog, političkog, pravnog, ratnog, socijalnog i historioškopskog sadržaja. Moglo bi se reći da se *Staza rječitosti*, po svojoj širini, značaju i snazi, naslanja na *Kur'an* i predstavlja njegov kontinuitet. "Ali ibn Ebi Talib je bio veliki i hrabri borac za širenje i utemeljenje islama, za njegovu popularizaciju, tumačenje i razradu njegovih ideja. On je, ergo, prvi veliki teoretičar i praktičar islama, iskreno odan i duboko predan njegovim duhovnim i moralnim vrijednostima, za

koje se uporno borio i za koje je mučenički umro.

No, ono što u ovom prijevodu i izdanju *Staze rječitosti* privlači posebnu pažnju i uvažavanje poznavaoaca dobro urađene knjige, jesu uvodna studija Rusmira Mahmutćehajića i - jezik prijevoda.

Uvodna studija obuhvaća blizu četrdeset stranica velikog formata i pruža vjernu i upečatljivu sliku života i djela imama "Alija i njegovu toplu i, dubokom vjerom i ljubavlju, iskazanu privrženost vjerovjesniku Muhammedu i njegovom poslanju. Posebna, duhovna vrijednosna dimenzija studije je u tome što je njen pisac posve obuzet ličnošću i stanjima svoga junaka, dotle da se može govoriti o identifikaciji, što studiji daje snažnu ljudsku i intelektualno-moralnu notu.

Veoma je korisno što je studija Rusmira Mahmutćehajića opremljena pravim obiljem raznovrsnih priloga. To su bio-bibliografski podaci o ljudima i djelima u vezi sa predmetom studije, znalačko stručno objašnjenje nekih događaja, data imena ličnosti i pojmova iz islamske vjere i kulture, od kojih neki predstavljaju prave male eseje, u kojima potkrijepljeni komparativni postupak čini posebnu zanimljivost i informativnu vrijednost i značaj.

Jezik studije, a posebno prijevoda, predstavlja podvig u prevodilaštvu na naš jezik. Zna li se da su tekstovi *Staze rječitosti* nastali u dalekim povijesnim vremenima i da su stvarani u njihovim burnim zbivanjima, a s ciljem da na njih utiču svojim snažnim govorničkim nabojem i spisateljskom rječitošću, svojom ubjedljivošću, misaonošću, mudrošću i dubokom vjerom, te da su morali biti dati i sažeto i efektno, i argumentovano i slikovito, onda je sasvim vidljivo kakav pothvat predstavlja da se oni, u tom svom biću i duhu, što vjernije i primjernije prenesu na jedan savremeni evropski jezik. Moj je utisak da je prijevod u tome uspio u velikoj

mjeri, možda najviše što se danas u nas na tom planu moglo postići. Čitajući govore, pisma ili poslanice i mudre izreke imama Alije u bosanskom prijevodu, istinski sam osjetio svu veličinu i značaj onih vremena, duhovni i ini život njihovih junaka, te neku uzvišenost pa i svetost iskaza o njima. Ovim prijevodom je naš bosanski jezik dobio svoju novu pozitivnu i progresivnu potvrdu i svjedočenje. Sasvim je izvjesno da je neobičan za neke čitaoce, ali u toj njegovoj neobičnosti nema nikakvog nasilja, ishitrenosti, nepriličnih novotarija i "starudija". Nema tuđica, osim tek nekolicke, ni sa istočne ni sa zapadne strane, sve je kazano našim izvornim bosanskim jezikom, što je poduhvat koji iziskuje naročite napore, raskošno i kompetentno jezičko znanje i ozbiljno priznanje. Da li je ovaj prijevod dostigao ili se barem približio vječnom idealu svakog prevodioca da mu "prijevod bude vjeran", ne može se u ovoj prilici ocijeniti, ali, ako nije prvo, onda drugo posve izvjesno - jeste.

Na kraju, mora se kazati da je knjiga doista uljepšana kaligrafskim priložima maestra Ešrefa Kovačevića i likovnim oblikovanjem maestra Dževada Hoze.

Sadašnjom prisutnošću ove knjige u našoj kulturi, neosporno je da su otvorene nove perspektive građenja potpunijih temelja upravo te kulture. To, čini se, podstiče i razmatranje o obavezi da se, u ovome povodu i korišćenjem sličnog pristupa, među intelektualcima ovog prostora razmotri i zasnue plan prevođenja i objavljivanja sličnih djela iz različitih duhovnih i civilizacijskih krugova. Prikazujući ovu knjigu, opravdano je istaći da ona potvrđuje i olakšava tu zadaću.

Sulejman Grozdanić

Martin Lings (Abū Bakr Sirāj ad-Dīn), ŠTA JE SUFIZAM? (naslov izvornika: *What is sufism?*) Prijevod i uvod Rusmir Mahmutćehajić. *Analecta islamica*, knj. II, "Sebil", Zagreb, 1994, 117 str.

"Abū Bakr Sirāj ad-Dīn, poznat kao Martin Lings" (tako se sam autor potpisao prevodiocu i priređivaču ove knjige, a što je vidljivo iz faksimila) je u svjetskoj, pa i u našoj orijentalistici, nezaobilazan autoritet, posebno kada je riječ o islamskom misticizmu - sufizmu. Njegove tri knjige o sufizmu (*The Book of Certainty, A sufi Saint of the Twentieth Century: Shaykh Ahmad al-Alawi* i *What is Sufism?*), ali i druge knjige (ovdje ćemo spomenuti samo *The Quranic Art of Calligraphy and Illumination* i *Muhammad - His Life Based on the Earliest Sources* - nastale kao rezultat višegodišnjeg izučavanja orijentalnih rukopisa i izvora) i brojni pojedinačni radovi objavljeni u knjigama, časopisima i enciklopedijama su bili dostupni samo vrlo uskom krugu specijalista.

Sada u prijevodu sa engleskog na bosanski jezik imamo kratko, ali, usuđujemo se reći, kapitalno djelo iz islamskog misticizma istinskog znanstvenika obrazovanog na najvišim univerzitetima na Zapadu i, što je posebno interesantno i značajno za sam predmet, čovjeka koji ima vlastita iskustva kao pripadnik, kako to kaže u Uvodu prof. dr Rusmir Mahmutćehajić, "male obitelji prosvijetljenih znalaca Predanja" i odlučnih zagovornika "jedinstva u mnoštvu puteva prema Jednom" (str. 8). Jedan, dakle, od zagovornika i sljedbenika ideja koje u islamskom svijetu navjerovatnom snagom i upornošću traju već četrnaest stoljeća, ali koji su vlastito duhovno traganje i osvjeđenje, i pored toga što po svom porijeklu i obrazovanju pripadaju sasvim drugom kulturno-civilizacijskom krugu, bili u stanju prenijeti i u pisanoj formi. Potkrepljujući

svoje stavove i iskustva koja po ishodištu jesu i subjektivni doživljaj stvarnosti bez kojih je nemoguće objasniti neka temeljna opredjeljenja i fenomene sufizma, ali i aparaturom koja prati tekst i koja je neosporno znanstvena, Martin Lings je i znalacima i široj čitalačkoj publici ostavio djelo koje kompetentno (u ovome se slaže većina poznavalaca ove problematike) sažima bogato, raskošno i izuzetno obimno naslijeđe islama i, posebno, "sufizma kao duhovne srijede islama" (Uvod, str. 11).

Idući tragom Lingsovih duhovnih odrednica i istim metodološkim postupkom (u znanstvenom smislu riječi), i prevodilac ove knjige i pisac Uvoda, prof. dr. Rusmir Mahmutćehajić, u kratkom, ali izuzetno inspirativnom Uvodu (str. 4-13), počinje od pitanja koji je i naslov ove knjige: "Šta je sufizam?". On u prvim redcima Uvoda odmah i rezimira odgovore samih sufija i autora koji su pisali o toj problematici, naglašavajući: "Sufizam je dosezanje punine značenja poruke: 'Nema boga osim Boga'" Ovome bi trebalo dodati riječi s početka Lingsovog teksta kojim on, citirajući Ibn Arebijevu riječi "Uvedi me, o Gospodaru, u dubinu Oceana Tvoje Beskonačne Jednosti!", ukazuje na "Izvornost sufizma" (str. 14-18) i cilj sufizma. "Od vremena do vremena Objava 'teče' poput velikog vala plime, iz Oceana Beskonačnosti prema obalama našeg konačnog svijeta; a sufizam jest poziv, uređenost i znanost uranjanja u povlačenje jednog od tih valova i uvlačenje njime u njegov Vječni i Beskrajni Izvor" (str. 14).

Nakon ovog uvodnog poglavlja slijede poglavlja: "Općenitost sufizma" (str. 19-24), "Knjiga" (str. 24-30), "Poslanik" (31-39), "Srce" (40-54), "Učenje" (54-62), "Metoda" (str. 63-76), "Pristupačnost sufizma samo odabranim" (str. 77-83) i "Sufizam kroz stoljeća" (str. 83-103).

U ovom izdanju prijevoda Lingsove knjige *Šta je sufizam?* nalazi se izuzetno

koristan "Dodatak" (str. 104-107) - posebno koristan za našu sredinu u kojoj smo uskraćeni u praćenju i nabavci novije literature. U njemu nam autor predstavlja četiri značajna djela Frithjofa Schouna (ʿIsā Nuruddīn Aḥmad) u kojima on, najkraće rečeno, piše o duhovnom putu sufija čime daje doprinos potpunijem razumijevanju različitih strana islamskog misticizma. To su kratki prikazi djela: *Logic and Transcendence, Islam and the Perennial Philosophy, Esoterism as Principle and Way* i *Sufism: Veil and Quintessence*. Uz ovo knjigu prati i nužna aparature: "Prijenos arapskog pisma u latiničko" (str. 108-109), "Kazalo osoba, naslova knjiga, mjesta, itd." (str. 110-114) i "Kazalo arapskih riječi" (116-117).

Ovaj kratki prikaz čiji je cilj da samo zabilježimo pojavu knjige Martina Lingsa *Šta je sufizam?* na bosanskom jeziku, a u izvanrednom prijevodu Rusmira Mahmutćehajića, završićemo temeljnim pitanjem koje postavlja autor na samom kraju knjige i njegovim odgovorom. "Nastavlja li sufizam biti za čovjeka djelatnim sredstvom ponovnog vezivanja s Njegovim Božanskim Izvorom? I dok može biti istina da je sve manje ljudi sposobnih da iskoriste sve što sufizam ima ponuditi, ne može biti nikakve sumnje da je odgovor na to posljednje pitanje potvrđan." (Str. 103.)

Amir Ljubović

Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić:
PROZNA KNJIŽEVNOST BOSNE I
HERCEGOVINE NA ORIJENTAL-
NIM JEZICIMA, Orijentalni institut u
Sarajevu, Posebna izdanja XVII,
Sarajevo, 1995, 279. str.

U izuzetno teškim uslovima, Orijentalni institut uspješno održava kontinuitet svoje edicije "Posebna izdanja" u okviru koje se, iz pera

istaknutih arabista Amira Ljubovića i Sulejmana Grozdanića, pojavila zapažena XVII knjiga posvećena proučavanju bošnjačke kulturne baštine.

U "Napomeni" autora (str. 5) saznajemo da je ova studija rađena u Orijentalnom institutu u okviru predratnog projekta "Pripremni radovi za izradu historije književnosti naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine", te da je sticajem tragičnih okolnosti tek sada ugledala svjetlo dana.

Ova knjiga predstavlja uistinu dragocjen prilog razvoju islamističkih studija u širem smislu i, posebno, naučno utemeljeni doprinos proučavanju kulturne povijesti Bosne i Hercegovine, odnosno onoga njenog dijela koji je, zbog pretežno ideoloških razloga, bio nedovoljno osvijetljen. Zato knjiga *Prozna književnost...*, objektivnošću autentičnog naučnog djela, pokazuje kako svjesno zatamnjeni dio povijesti u Bosni i Hercegovini ne predstavlja prekid u kontinuitetu bošnjačkoga kulturnog razvoja, već - naprotiv - da je u tome vremenskom periodu snažno pulsiralo naše povijesno kulturno biće.

U svome metodološkom pristupu autori su se opredjelili za sadržinu srednjovjekovnog arapskog pojma književnosti (*adab*) koji je znatno bliži pojmu *filologija* nego književnosti u njenome današnjem značenju. Ovakvu orijentaciju smatramo višestruko opravdanom i korisnom jer nam, zahvaljujući obuhvatnosti pojma *adab*, predstavlja gotovo cjelokupnu pismenost bosanskohercegovačkih autora koji su stvarali na orijentalnim jezicima. Dakle, autori Ljubović i Grozdanić uvode nas u raskošno baštinsko obilje u skladu sa klasifikacijom nauka vremena u koje pada njihovo istraživanje. Pri tome valja istaći da je najveći broj prezentiranih djela nastao na arapskom jeziku, što je takođe u skladu sa onovremenom tradicijom: arapski jezik bio je jezik nauke i prozne književnosti, turski uglavnom jezik administracije i, u

manjoj mjeri, poezije, a persijski je bio "rezerviran" za tzv. poeziju visokoga stila.

Prozna književnost... predstavlja 64 autora i 160 naslova svarstanih u dva dijela, odnosno u dvije knjige, što je uslovljeno činjenicom da su studiju radila dva autora koji, razumije se, imaju unekoliko različite autorske pristupe građi za koju su se opredjelili u skladu s vlastitim afinitetima i profesionalno-istraživačkom orijentacijom. Nužno je naglasiti da su naši autori postavili vrlo stroge kriterije pri odбору autora i njihovih djela uključujući samo one za koje je neosporno utvrđen identitet djela i autorstva.

Prvi dio knjige (autora Amira Ljubovića) grade velike cjeline: I Filozofija, II Pravo, III Teologija i IV Ostalo.

Poglavlje "Filozofija" (str. 19-63) grana se na nekoliko odjeljaka: "Logiku" koju predstavljaju djela autora: Hasan Kafi Prušćak, Muhamed sin Muse - Allamek, Mustafa Ejubović - Šejh Jujo i Muhamed Čajničanin. Među "Ostalim autorima" (str. 41-45) su oni na čije radove, ili prijepise, je istraživač naišao, ali nije uspio pronaći dovoljno pouzdanih podataka o njima.

Odjeljak "Disputacija" (str. 45-49) u cjelosti je posvećen Mustafi Ejuboviću - Šejhu Juji čiji su radovi iz ove oblasti predstavljeni faktografskim podacima i uputama na osnovna djela na koja se Jujini radovi odnose.

"Nauku o pojmovima" (str. 49-50) opet predstavlja M. Ejubović, a "Politiku" (str. 51-63) H. K. Prušćak, Muhamed Prozorac i Mustafa Sidki Mostarac (Sarajlić).

Poglavlje "Pravo" (str. 63-71) sačinjavaju dva odjeljka: "Osnovi prava" u koje su uključeni radovi H. K. Prušćaka, M. Ejubovića i Mustafe Sidkija Karabega, a u odjeljku "Pravna praksa" zastupljeni su: Selami iz Sarajeva, H. K. Prušćak, Hasan Duvnjak, M. Ejubović, Mustafa Prušćak,

Abdulvehab sin Hasana, te "Ostali autori" o kojima takođe nema pouzdanih podataka.

Treće poglavlje, pod naslovom "Teologija", ima tri odjeljka: (a) "Egzegeza *Kur'ana* i korpus tradicije" (str. 85-91) gdje su uključeni autori Allamek, Ibrahim Opijač i Muhamed Bošnjak Ajne Nuri; (b) "Dogmatika, spekulativna teologija i apologetika" (str. 91-95) gdje su prezentirana tri djela H. K. Pruščaka: *Rajske bašče o načelima vjerovanja*, *Cvijeće bašči - komentar "Rajskih bašči"* i *Svjetlo istinske spoznaje o temeljima vjere*; (c) "Islamski misticizam (tasawwuf)" (str. 97-99) u djelima Abdulaha Bošnjaka i Alaudina Ali-Dede. Među "Ostalim autorima" (str. 103-105) su Nesuh Matrakči i Alaudin Ali-Dede Bošnjak.

Druga knjiga, iz pera Sulejmana Grozdanića, podijeljena je na tri poglavlja. U prvome, pod naslovom "Jezikoslovlje" (str. 109-127), prezentiraju se rezultati istraživanja u dvije oblasti: (a) "Gramatika i sintaksa" (Ahmed Sudić, Muhamed Musić - Allamek, Abdulkerim Ismail Travničanin, M. E. - Šejh Jujo i Ibrahim Opijač); (b) "Metrika i stilistika" (H. K. Pruščak, M. M. - Allamek i Mahmud Damad).

Drugo poglavlje - "Leksikografija i književnost memoarskog karaktera" (str. 135-193) - sačinjavaju četiri discipline: (a) "Historija" (Nesuh Matrakčija, Ali-Dede Bošnjak, Husein Bošnjak - Kodža Muerih, Ibrahim Pečevića, Salih Sidki Mahmudkadić, Muhamed Emin Isević); (b) "Hronike, ljetopisi i putopisi" (Husein Muzafertija, Omer Novljanin, Mula Mustafa Bašeskija i Mustafa Firakija); (c) "Putopisi" (Jusuf Livnjak i Mustafa Bošnjak Muhlisi); (d) "Memoari, biografije i autobiografije" (H. K. Pruščak, Ibrahim Opijač, Mustafa Huremi, Ali-paša Varvarija, Muhamed Nerkesija i Ahmed Hadžinesimović).

Najzad, poglavlje "Lijepa književnost i komentari poezije" (str. 193-213)

zahvata djela autora: Ahmed Šemsudin Sarajlija, Muhamed Nerkesija, Fevzija Mostarac, Ahmed Sudić, Ali-Fehmija Džabić i Ibrahim Zikrija.

U naučnoj aparaturi koju je u cjelosti uradio A. Ljubović bilježimo "Popis skraćenica", "Izvore", "Literaturu" i "Indeks osobnih imena" (str. 223-278). Ukazujući posebno na izvrsno urađenu i obimnu "Literaturu" (str. 235-269), valja reći da su autori i u obilju fusnota istrajavali na akribičnom bilježenju manuskripta sa svim neophodnim podacima, što danas ima dodatnu vrijednost buduću da je najveći dio rukopisa izgorio u požaru u kome je do temelja uništen Orijentalni institut.

U relativno oskudnoj literaturi o kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine djelo *Prozna književnost...* predstavlja značajno iskorachenje u proučavanju kulturnih (i naučnih) djelatnosti u datome povijesnom periodu. Primjera radi, u odnosu na *Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima* Hazima Šabanovića ova studija se predstavlja kao kvalitativno razlikovanje ispoljeno u prvome redu u tome što, pored najkraćih, gotovo uzgrednih, biografskih i bibliografskih podataka o autorima kojima pristupa, težište usmjerava na detaljnije predstavljanje strukture njihovih radova pri čemu se, istovremeno, jasno markiraju putevi kojima su bošnjački autori dospjivali do izvornih djela u arapsko-islamskoj tradiciji a koja su na različite načine tretirali u svojim radovima.

Na tome nivou naučnoistraživačkih napora Ljubović i Grozdanić nisu mogli zaobići ni problem vrednovanja djela naših autora u datoj tradiciji, te se u njihovom metodološkom pristupu, prirodno, zaoštrava pitanje o pojmu originalnosti na šta Ljubović ukazuje već u Uvodu studiji. Srednjovjekovni pojam originalnosti izgleda malo drukčije ako se posmatra sa današnje distance i u okviru novih iskustava stvaralaštva, ili

iskustava o stvaralaštvu. Kloneći se, tako, vrednosno neutralne deskripcije utemeljene na dosadašnjem pozitivističkom prikupljanju faktografske građe, Ljubović i Grozdanić svjesno i marljivo otvaraju put ka sintezi bošnjačke kulturne povijesti. Zbog činjenice da je njihova studija još uvijek jedna od srazmjerno rijetkih u zadanoj oblasti, ona se principijelno i autoritetom autentičnog naučnog djela udobno smješta u nezaobilazne vrijednosti fundamentalnih istraživanja koristeći prethodne istraživačke rezultate i prevladavajući ih metodološki uspješno, te na visini sadašnjih naučnih dometa studija odvažno otvara perspektive podstičući na nove prodore "po vertikali", istovremeno gradeći "platformu" s koje se jasno naziru i mogućnost i nužnost sintetskoga pristupa baštini.

Esad Duraković

Amir Ljubović i Sulejman Grozdanić, PROZNA KNJIŽEVNOST BOSNE I HERCEGOVINE NA ORIJENTALNIM JEZICIMA, Orijentalni institut, Sarajevo, 1995, 279 str.

Ova knjiga predstavlja postignuća istraživačkog pothvata A. Ljubovića i S. Grozdanića koji je pretpostavio dosezanje tri cilja: (1) ustvrditi i izdvojiti prozni dio ukupne bošnjačke književnosti na arapskom, turskom i perzijskom jeziku; (2) vrjednovati taj dio književnosti u skladu s njegovim mjestom unutar enciklopedijskog, estetskog i historijskog okvira, i (3) razvrstati utvrđene prozne oblike u područja koja su u istodobnom odnosu sa suvremenim znanjem o znanju i umjetnosti, ali i s islamskim naslijeđem unutar kojeg je nastao taj dio bošnjačke književnosti. Dosezanje tih ciljeva značilo je za istraživače istodobno i prepoznavanje i savlađivanje više

ograničenja. Bošnjačka književnost na arapskom, turskom i perzijskom jeziku nije do danas sustavno istražena i predstavljena u cjelovitim djelima na bosanskom jeziku. Postoje samo djelimični uvidi za koje je moguće ustvrditi da se osnivaju na znanstvenom istraživanju i prikazivanju. Najznačajnija djela te književnosti nisu do sada prevedena u bosanski jezik, pa je teško ustvrditi njihov konačan položaj u ukupnosti bošnjačke kulture, pogotovo kada se ima u vidu složeno biće Bosne.

Bošnjačka prozna književnost na arapskom, turskom i perzijskom jeziku nastala je u vremenskom rasponu koji obuhvaća oko četiri stoljeća. Ona odražava različite duhovne i društvene mijene u postupcima stjecanja i sustavnog sređivanja znanja, njegovog prikazivanja i prenošenja na različitim razinama, ali u jedinstvenom civilizacijskom okviru. Uzajamnosti između islamske kulturne višestrukosti i neislamskog kulturnog okruženja odražavane su u ukupnosti znanja i znanja o znanju. Pisci su zato morali u izboru znanstvenog pristupa predmetu odabrati postupak razvrstavanja dostupnog znanja predstavljenog u djelima bošnjačkih pisaca. To proistječe iz njihovog opredjeljenja da ustvrde *književnost* u onome što izvorno nije smjeralo to i biti, a što je u skladu sa savremenim razumijevanjem književnosti i njezine historije. S obzirom na stalne promjene u znanju o univerzumu i enciklopedistici kao odrazu ili slici tog znanja, razborito je uvodno ukazivanje na različite pristupe sustavnom stjecanju i sređivanju znanja koje susrećemo u El-Farabija, Ibn-Sinaa, Ibn-Halduna i Taškö prü-zadea. Naznačene promjene i narav znanja ogledani u predmetnim knjigama opravdavaju odabrani postupak, koji je samo djelimičan obuhvat ukupnosti znanja kojim se bavi savremena enciklopedistika.

Pisci su ponudili redosljed filozofija-pravo-teologija, koji jeste u skladu s novovjekim sekularnim razumijevanjem

ljudskog znanja, ali koji ne odražava unutarnju narav islamske kulture. Ono što u islamskom okviru jeste najviša znanost ne može biti odvojeno od *znanosti simbola*. Objava jeste Govor Božiji, pa time prisutnost Potpunosti u Konačnosti. Svekoliko znanje jeste primicanje Potpunosti, pa time i raskrivljanje Nje u Objavi. To svaki govor čini pojavom koja iz transcendencije dolazi i njoj odlazi. Većina predstavljenih pisaca nastoji posvjedočiti svoju vjerodostojnost duhovnim rodoslovom koji svaki put doseže poslanika Muhammeda. A Poslanik prima znanje od Džibrila, koji znanje prenosi od Boga Uzvišenog. To ukazuje na drukčiju redosljednu ljestvicu znanja u islamu kao potpunom sakralnom predanju. Pred tom činjenicom svaka znanost pokazat će se samo djelimično sposobnom da izvede i primijeni okvir za prepoznavanje i razumijevanje pojava unutar te kulture, budući da ona ima transcendentan izvor i da se u povijesti iskazuje u različitim ali suštinski povezanim oblicima. Ona je po tome islamska, bez obzira na njezino mjesto i vrijeme. Ova *prozna književnost* pripada, uz to, i Bosni i Bošnjacima, pa je njezino postavljanje u povijesni i fenomenološki okvir utoliko složenija zadaća.

Historijski gledano, *prozna književnost* u Bosni započinje u XV stoljeću, ali je neodvojiva od ukupnosti trajanja Bošnjaka čije kulturne početke moramo tražiti znatno ranije. Iz dosadašnjih prikaza te književnosti stječe se protivrječan dojam o prekinutosti toka u toj kulturi. Većina istraživača ostaje šutljiva pred pitanjem: Je li to bio zaokret ili prekid? Ovaj cjelovito postavljen i sustavno izveden prikaz bošnjačke prozne književnosti na arapskom, turskom i perzijskom jeziku ne daje izravan odgovor na to pitanje, ali jasno potvrđuje njegovu važnost. Odgovor nije moguć samo na osnovi historijskog pristupa. Potrebno je zadubljanje u narav historijskog i metahistorijskog početka.

Iz usvojene matrice *filozofija, pravo i teologija* slijedi prikaz pisaca i djela u okviru pojedinih područja. Logici je dodijeljeno prvo mjesto. Istraživana i prikazana su djela Kafije Pruščaka, Muhammeda Allameka, Mustafe Ejubovića i Muhammeda Čajničanina. Potom je razmatran rad i doprinos Mustafe Ejubovića u znanosti o disputaciji i znanosti o pojmovima. Djela o politici napisali su Kafi Pruščak, Muhammed Prozorac i Mustafa Sarajlić.

Proučeni su i prikazani književni sadržaji osnova prava u djelima Kafije Pruščaka, Mustafe Ejubovića i Mustafe Karabega, te pravne prakse u spisima Selamija Sarajlije, Kafije Pruščaka, Hasana Duvnjaka, Mustafe Ejubovića, Mustafe Pruščaka i Abdul Vehaba, sina Hasanova.

Polazeći od postavke da je najviše znanje ono o vanjskim i unutarnjim iskazima Božije Objave, koja je posve u skladu sa znacima što ih je Bog rasporedio u obzorjima i ljudima, tumačenje Kur'ana jeste prva i najuzvišenija islamska znanost. Iza tog slijedi znanje o Vjerovjesniku, kao Najboljem uzoru i Svjetiljci svijeta. *Prozna književnost* predstavlja egzgetske radove Muhammeda Allameka, Ibrahima Opijača i Muhammeda Bošnjaka. U odjeljku o *dogmatici, spekulativnoj teologiji i apologetici* prikazan je doprinos Kafije Pruščaka. Razmatrana su i sufijska djela Abdulaha Bošnjaka, vještog tumača Ibn-Arebija i Ali-Dede Bošnjaka, pisca djela u kojima je sustavno prikazana povijest temeljnih simbola islamske znanosti.

Iz knjige je vidljivo da razvrstavanje književnog gradiva nije moguće dosljedno provesti primjenom izabranog postupka, kako to ukazuje i potreba da se izvan odabраниh područja radovi pojedinih pisaca uvode u odjeljke naslovljene kao "ostalo". S tom poteškoćom suočit će se svaki znanstveni postupak, budući da je riječ o islamu kao ukupnosti u kojoj ni jedno znanje ne može prenijeti sve što je spoznatljivo.

Kroz drugi dio knjige u kojem su proučavani radovi Bošnjaka u području jezikoslovlja, historiografije i lijepe književnosti primijenjena su također znanstveno postavljena i dosljedno izvedena razvrstavanja. Razmatrana su djela o gramatici i sintaksi koja su napisali Ahmed Sudić, Muhammed Allamek, Abdulkерim Travničаниn, Mustafa Ejubović i Ibrahim Opijač. Istraživani su i prikazani spisi o metrici i stilistici Kafije Pruščaka, Muhammeda Allameka i Mahmuda Damada. Slijedi prikaz djela leksikografske i memoarske naravi. Historijska djela napisali su Nesuh Matrakčija, Ali-Dede Bošnjak, Husein Bošnjak, Ibrahim Pečevi, Salih Sidki Mahmudkadić, Muhammed Emin Isević. Hronike, ljetopise i putopise pisali su Husein Muzafеrija, Omer Novljanin, Mula Mustafa Bašeskija, Mustafa Firakija, Jusuf Livnjak i Mustafa Bošnjak Muhlisi. Prikazana su memoarska, biografska i autobiografska djela Kafije Pruščaka, Ibrahima Opijača, Ali-paše Varvarija, Muhammeda Nerkesije i Ahmeda Hadži-Nesimovića. Slijede prikazi djela lijepe književnosti i tumačenja poezije koja su napisali Ahmed Šemsudin Sarajlija, Muhammed Nerkesi, Fevzi Mostarac, Ahmed Sudić, Ali-Fehmi Džabić i Ibrahim Zikrija.

U *proznoj književnosti* preovlađuju znanstvena i stručna djela, a među njima najučestaliji su udžbenici. Moguće je, međutim, i u tim djelima prepoznati nakanu, a ponekad i postignuća, umjetničke naravi.

Turski jezik je korišćen u gotovo svim područjima ove književnosti, ali i ovdje je ustvrdljivo njegovo prvenstvo u područjima državne uprave i granama znanosti koje su bliže politici. Arapski jezik preovladava u proučavanoj proznoj književnosti. Iz tog proistječe i vidljiva vezanost za klasične dosege islamske znanosti na arapskom jeziku. Književno naslijeđe Bošnjaka na perzijskom jeziku uglavnom zrcali poetska i sufijska zaokupljenja.

Djela ove književnosti najčešće su vezana za onovremeni obrazovni sustav, pa se u njima ogledaju ustrojstvo društva i države, svjetonazori i ukusi. Susrećemo različite udžbenike, zbirke, prerade, tumačenja i rubne bilješke. Pisci su najčešće svoja znanja stjecali u visokim školama diljem Osmanskog carstva, pa kao učeni ljudi preuzimali različite upravne i nastavne položaje.

U svim izučavanim sadržajima moguće je, s obzirom na oblik, ustvrditi sedam prepoznatljivih vrsta: kratki sastavi, samostalna djela, tumačenja, nad-tumačenja, bilješke i nad-bilješke, te prilagođavanja, skraćene inačice i djela sabirateljske naravi. Kratke rasprave obično sadrže povod pisanja, određenje zadaće, razradu i zaključak. One su ponekad u obliku poslanica, životopisa i kratkih priča. Među samostalnim radovima preovlađuju udžbenici, različiti priručnici, dulje rasprave i djela iz uobičajenih vrsta. Djela pisana u obliku tumačenja najzastupljeniji su književni oblik. Nad-tumačenja su vezana za postojeća tumačenja i njihov postupak se uglavnom ne razlikuje od postupka u tumačenjima. Predmet tumačenja često su samo jedna riječ ili rečenica. Oni se objašnjavaju s različitih stanovišta, najčešće sintaksički, etimologijski itd. Pisac često iznosi svoje stavove, ali se poziva i na znanstvene uglednike iz prošlosti i svete poslanice. Nad-tumačenja predstavljaju dopune ili tumačenja već postojećih tumačenja, pa cjeline izvornik - tumačenje - nad-tumačenje mogu dosegnuti vrlo složene i zanimljive uzajamnosti. Glosama pisac prati osnovni spis, njegovo tumačenje ili nad-tumačenje, dopisujući svoja zapažanja, ponekad unutar teksta a najčešće na rubu. U skladu s obrazovnim potrebama, mnogi su pisci prerađivali djela drugih pisaca, prilagođavaju ih tako potrebama učenika. Te prerade nekad su bile samo skraćivanja, a nekad su postizane nizom dopuna i preinaka.

Pitanje originalnosti u ovome području književnosti ima posve drukčiji

smisao u odnosu na njegovo savremeno razumijevanje. U krajnjem, znanje je Božije, a ljudi od njega primaju manje ili više. Zbilja se ogleda u znanju a u njoj ne postoji ništa što nije stvoreno. Zato je znanje odraz univerzuma u čovjeku. Čovjek može otkrivati, ali ne i stvarati. U svim istraživanim spisima moguće je ustvrditi težnju pisaca da posvjedoče svoje približavanje poslaniku Muhammedu, kao najuzvišenijem posredniku u stjecanju znanja. Zato nema ustezanja u oponašanju prethodnika i preuzimanju iz njihovih djela. Sva ova književnost prožeta je, onako kako je ćilim prožet osnovom, mnoštvom navođenja i pozivanja, pri čemu se pisac ne brine za to što često kao svoje preuzima i stavove drugih.

Kako pisci knjige navode u svome uvodu, preko polovine proučavanih i prikazanih djela napisali su sedmerica od šezdeset i četiri uključena pisca - Muhammed Allamek, Kafi Pruščak, Ali-Dede Bošnjak, Muhammed Nerkesi, Ahmed Sudi, Mustafa Ejubović i Ibrahim Opijač. Među proučavanim djelima pravno-teološke znanosti sudjeluju s više od jedne trećine, dok jezikoslovne znanosti sudjeluju s jednom šestinom. Preovlađuju različiti oblici tumačenja (kratka tumačenja). Značajno je učešće logike i opće propedeutike, te uobičajenih srednjovjekovnih vrsta - hronike, biografije, putopisi i sl. Međutim, preovlađuju različiti oblici tumačenja (kratka tumačenja temeljnih pojmova, glose i super glose, prerade i djela sabirateljske naravi). Među djelima koje su pisci nazvali samostalnim najčešći su udžbenici, hronike, te putopisi i historije.

Knjiga *Prozna književnost Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima* značajno doprinosi stjecanju potpunijeg uvida u književnost Bošnjaka na arapskom, turskom i perzijskom jeziku u okviru potrebe zasnivanja znanja o cjelovitosti naspram dugovremene svijesti u kojoj se iskazuju rasap i stradanje. Pisci su dali niz odgovora koji

nisu postojali ili su bili nepouzdati bez znanstvene slike kakvu je zaokružila ova knjiga. Ali ti su odgovori potakli i brojna, često i bolna, pitanja i saznanja o stanju i budućnosti bošnjačke kulture. Posve je jasno da ona ne može biti ni šticeana ni razvijana izvan ukupnosti Bošnjaka. U višestoljetnom propadanju književnog naslijeđa nije, i pored sve uvjerljivosti dokaza, prepoznat tok koji se mora okončati u ništavilu, ukoliko ne bude zasnovan i izveden cjelovit intelektualni a potom i najširi narodni zaokret. Ako književnost na arapskom, turskom i perzijskom jeziku ostane kulturni i historijski otok, odvojen od onog šta mu je prethodilo i onog što slijedi iza njega, onda će, zasigurno, i književnost ovog stoljeća izgubiti vezu s onim što slijedi u dolazećem vremenu. I tako, malo-pomalo, naša cjelovitost bit će razbijena u nejakom otočje koje će poput fosila u stijenama svjedočiti da smo mi i naši preci nekada bili ovdje. Sadašnji naraštaj svjedoči nestajanje tisuća djela u pepelu Orijentalnog instituta. Hoće li i ta činjenica biti u svijesti novih naraštaja isto ono što je danas za nas nestajanje tisuća malih i velikih knjižnica, džamija i tekija diljem zemlje koju su zasijale smrti i stradanja mnogih bošnjačkih naraštaja?!

Rusmir Mahmutćehajić

Dr Turgut Karacan, BOSNALI ALA-EDDIN SABIT, DIVAN, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları No 37. Sivas, 1991, 633 pp.

Divanska poezija Bošnjaka je jedan od najznačajnijih segmenata duhovne kulture našeg naroda u vrijeme osmanske vlasti. Ovaj osobeni i osebujan način pjesničkog iskazivanja privukao je veliki broj stvaralaca da se u njemu okušaju i pokušaju sebi stvoriti neprolaznu slavu. Rijetkima je to i uspjelo, a jedan od njih, najuspješniji

stvaralac te pjesničke vrste potekao iz nekadašnje Bosne, je Sabit Užičanin.

Sabit je i kod nas relativno dosta poznat. Najprije, cijenili su ga naši divanski pjesnici, od njegovih suvremenika, recimo Mehmeda Rešida do Fadil-paše Šerifovića i u svojim pjesmama zabilježili svoje divljenje njegovim stihovima. Pionir naše orijentalistike Safvet-beg Bašagić je solidnom rekonstrukcijom Sabitove biografije i još boljim prepjevom ulomaka iz Sabitovih kasida otkrio našim čitaocima ljepotu pjesničkog izražavanja ovog bošnjačkog velikana. Bašagić je i polemizirao s češkim turkologom Janom Rypkom o vrijednosti Sabitove poezije jer se Rypka, povodeći se za puritanskom ocjenom turskog historičara Ferida, hladno odnosio prema najoriginalnijim Sabitovim stihovima, kakve divanska poezija do njega nije iznjedrila. Poslije Bašagića, i Mehmed Handžić je dao svoj doprinos upoznavanju Sabitovog djela *Miradžija*, ali ovaj prijevod znatno zaostaje za kasnijim prijevodom Ešrefa Kovačevića. Zanimljivo je da Hazim Šabanović u svojoj knjizi *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima* nije uvrstio Sabita. Opravdanje je u tome što je njegovo djelo tiskano posthumno pa se pretpostavlja da je obrada ovog našeg najznačajnijeg pjesnika osmanskog perioda negdje zagubljena. Ovo tim prije jer je nekoliko manje istaknutih pjesnika porijeklom iz Užica u Šabanovićevoj knjizi obrađeno (Vusleti, Mahir). Mada su i Hammer i Gibb, a kasnije i Bombacci, pisali o Sabitu, u Evropi se Sabitom najviše bavio Rypka. On je poslije objavljivanja doktorske disertacije 1924. u slijedećim godinama, sve do 1952, objavio još niz studija na njemačkom i francuskom jeziku o pojedinim Sabitovim djelima.

No, imali smo slab uvid u to šta se o Sabitu pisalo u Turskoj. Pogotovo nismo znali za veliki broj raznih teza (diplomskih, magistarskih i doktorskih disertacija) koje su neobjavljene.

Pojavom knjige Turguta Karacana saznajemo da je Sabit bio predmet brojnih radova koji se neobjavljeni čuvaju u turskim bibliotekama. O lokalnim temama

kod Sabita još je 1947. godine pisao Ihsan Ozaralli (*Sabit'te mahallilik*). Cahit Kavcar je 1965. u Ankari odbranio rad o Sabitovim gazelima. Cjelovit Sabitov *Divan* bio je predmet teze Mehmeta Küçüka u Istanbulu, 1967. O metaforama koje se odnose na ljudsku ljepotu u Sabitovom *Divanu* pisala je rad Macide Sağlam (Istanbul 1947), dok je Mustafa Songur imao za predmet Sabitovo djelo *Edhem u Huma*. Najzad, još je jednom Sabitov *Divan* u cjelini bio predmetom razmatranja, i to dva autora - Zeki Kaya i Kudret Yıldız.

Kad se zna da je još u prošlom stoljeću Ziya Paša u *Uvodu Harabata* (*Harabt Mukaddimesi*, Istanbul, 1291/1874) pisao o Sabitu sve ovo pokazuje koliko je interesovanje postojalo u Turskoj za ovog pisca bošnjačkog porijekla koga Nihat Sami Banarlı naziva "pjesnikom mesnevija".

Knjiga Turguta Karacana sintetički objedinjuje sva dosad poznata znanja o Sabitu i prvi put predstavlja javnosti Sabitovo djelo *Divan*. Ovaj autor je predstavio Sabita kao originalnog pjesnika koji se izdvaja iz mnoštva pjesnika i kvazi-pjesnika kojih je u njegovo vrijeme bilo na stotine. Sam Sabit u jednom stihu svoje poeme *Ramazaniya* kaže da je u Istanbulu toliko ljudi koji za sebe tvrde da su pjesnici da ispod svakog kamena koji podigneš iznikne jedan pjesnik. U takvom mnoštvu, u kojem je dominirao dvorski pjesnik Nabi (1642-1712) Sabit je imao istaknuto mjesto. On se posebno isticao i po tome što je unosio novine u ovu strogo kanoniziranu poeziju koja se nije mnogo udaljavala od svojih perzijskih uzora. Još od XV stoljeća pjesnik Necati počinje unositi izvjesnu svježinu u divansku poeziju unoseći u nju primjere iz narodnog stvaralaštva, posebno

poslovice. Ovaj trend će nastaviti Nevi-zade Ataji (1583-1635), zatim spomenuti Nabi, no niko u tom poetskom trendu neće otići tako daleko i postići toliko originalnosti kao naš Sabit. Zaključak Karacana je da je stoga bilo teško oponašati Sabita i da su to činili rijetki pjesnici. Mi sa svoje strane dodajemo da je to uspjelo Fadil-paši Šeifoviću koji je spjevao dva tahmisa na Sabitove gazele.

Također treba spomenuti da ni Sabit nije volio oponašati druge pjesnike. U poznatoj formi tahmisa, koja je upravo služila toj namjeni Sabit je spjevao svega tri pjesme, a od te tri pjesme su dva tahmisa na gazele našeg Mezakije iz Čajniča.

Karacan je pripremio izdanje Sabitova *Divana* na osnovu osam primjeraka rukopisa ukazujući na razlike u rukopisima u bilješkama izdvojenim na kraju knjige (579-633). Kao osnovni primjerak, uzeo je onaj iz istambulske univerzitetske knjižnice (Istanbul Universitesi Kütüphanesi, TY 2901). Pri tome autor knjige izražava žaljenje što nije uspio konsultirati Sabitov autograf koji se nalazi u Bakuu (Mehemmedova, Asiye: Alaeddin Sabit'in Otograf külliyyatı, Azerbaycan SSR İlimler Akademisi Respublika El yazmalari Fondu, Baku, 1961, No M. 25/9942).

Za nas je korisno saznanje da autograf uopće postoji pa se nadati da će i on jednoga dana biti dostupan istraživačima. U ocjeni literature o Sabitu autor knjige izražava neslaganje sa nep-ravednom kritikom Sabitove poezije od strane Ferid-beya, za kojim se donekle poveo i Jan Rypka u svojoj doktorskoj disertaciji (*Beiträge zur Biographie Charakteristik und Interpretation des Türkischen Dichters Sabit*). Međutim, Rypka je u svojim kasnijim radovima o Sabitovoj poeziji uveliko korigirao svoj sud izrečen u disertaciji. To konstatira i Karacan u ovoj knjizi.

Knjiga Turguta Karacana je podijeljena u tri dijela, koji slijede nakon Predgovora (I-IV) i Uvoda (V-VIII).

U prvom dijelu predmet Karacanova pisanja je Sabitov život (1-9), Sabitova osobenost (10-30), Sabitov pogled na svijet i život (30-45) i Sabitova djela (45-53). Životni put Sabitov, pun tegoba, nedoumica, nedorečenosti, nedokazanosti, nezaposlenosti, Karacan je rekonstruirao na osnovu tezkira, i to uglavnom na osnovu Salimove i Safaijeve tezkire. Neke zaključke Karacan preuzima i iz Rypkinih istraživanja, a znatan dio, onih najizvornijih podataka crpi iz samih Sabitovih stihova. Takvim podacima Sabitova poezija, napose njegove kaside pisane uglednicima od kojih traži namještenje, naprosto vrvi. To su one kaside pisane Ankaravi Mehmed Emin-efendiji, velikom veziru Kara Ibrahim-paši, Köprülü Mustafa-paši, Es-Seyyid Ali-efendiji, krimskom hanu Selimu Giraju, Şeyhulislamu Feyzullah-efendiji, Kalayli Ahmed-paši i drugim. Tu je i kasida pisana iz Sarajeva 1702. godine, gdje se žali na teško stanje u Sarajevu, opustošenom od Eugena Savojskog. Najzad, citirajući djelo Abdul-gaffara Kirimija (rukopis u biblioteci Süleymaniye, Es'ad-ef. 2331, s. 64), Karacan nas po prvi put upoznaje i sa fizičkim izgledom Sabitovim pa kaže, "Sabit potječe iz jedne plemenite i čiste bošnjačke obitelji. Duga stasa, duge brade, lijepih obrva i trepavica, tih, pomalo povučen i tvrdoglav". Iz drugog izvora (Faik Reşad, Eslef, C.II, Istanbul 1312, s. 35) Karacan prenosi navodne Sabitove riječi: "Ja ne znam govoriti, neka je blagoslovljeno moje pero koje pomalo govori, da ni ono ne govori ja bih pukao".

O njegovim porodičnim tragedijama, o smrti sina Ismaila, koji se ugušio u rijeci Tundži 1103/1691-2, i smrti sina Ibrahima 1115/1703-4. govore dva tariha, bolom skrhanog oca. Pored brojnih citata iz pjesama, u kojima se uglavnom Sabit žali ili na nezaposlenost ili na slabu plaću, ovdje su donesena dva kronograma Sabitove smrti i podatak da je sahranjen na Maltepi uz grob Sari Abdullaha, komentatora *Mesnevi*e.

U poglavlju Sabitova osobnost autor, na osnovu dostupnih izvora i literature, a najviše iz samog Sabitovog djela zaključuje da je Sabit izvrstan i originalan pjesnik. Tu se slaže sa Bombaccijevom ocjenom da je Sabit unosio novine u divansku poeziju ne gledajući na cijenu koju će platiti u tom svom vremenu, kada su mnogi stihovi pa i pjesme, odudarajući od ustaljenih šema ostale neshvaćene.

U drugom poglavlju (54-141) Karacan analizira Sabitovu tehniku stiha (forma, metar i rima), jezik, stil, podatke o tradicijama njegova vremena, različite znanosti i termine za te znanosti, teme Sabitovih pjesama u kojima je između ostalih opjevao Božije poslanike - njihove živote i čudesa, historijske osobe i legendarne junake, poslovice i izreke. Posebno se osvrće rukopisne primjerke *Divana* i njihov opis. Na kraju ovog poglavlja je Zaključak i Bibliografija.

U trećem dijelu (150-574) je kritički izdat cjelokupan Sabitov *Divan*, a bilješke koje ukazuju na razlike u rukopisima nalaze se na kraju knjige (579-633).

Veliki trud koji je uložio Turgut Karacan zaista je urodio vrijednim plodom. Historija turske književnosti je obogaćena djelom jednog velikog i originalnog pjesnika osmanskog perioda, a mi Bošnjaci smo upoznati sa djelom ovog našeg najvećeg pjesnika koji je pjevao na osmanskome turskom jeziku, na vrlo zreo i seriozan način. Naše osmaniste čeka posao prevođenja na bosanski i predstavljanje ovog pjesnika narodu iz kojeg je ponikao.

Fehim Nametak

Dr Erdoğan Erol, SUKKERÎ HAYATI, EDEBÎ KIŞILIĞI VE DIVANI. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını -sayı 89 "Divanlar Dizisi: 2", Ankara, 1994. 300 pp.

Nesvakidašnji događaj je pojava knjige dra Erdogana Erola o bošnjačkom pjesniku Sukkeriji koji je svoj *Divan* opjevao na osmanskome turskom jeziku. Ono što smo dugo priželjkivali sada se postepeno ostvaruje, izdaju se kritički priređeni divani naših pjesnika. Do sada su objavljeni *Divan* Ahmeda Hatema Belopoljaka (ovo je izdanje arapskim pismom, litografijom, bez oznake godine, ali svakako negdje polovicom XIX stoljeća), *Divan* Arif Hikmet-bega Rizvanbegovića (Istanbul, 1915), *Divan* Sabita Užičanina (Sivas, 1991) i, evo sada, *Divan* Sukkeri Zekerije iz Sarajeva (Ankara, 1994). Doda li se tome izdanje izbora iz *Divana* Fadil-paše Šerifovića (Sarajevo, 1981) i *Izbor iz poezije Mehmeda Mejlije Guranije* (1981), oba u prijevodu na bosanski jezik, zatim izdanje Kaimijinog *Divana* na francuskom jeziku (Paris 1986), te pripremljen u obliku doktorske disertacije *Divan Mezakije* (Ahmed Mermer, Mezaki Hayati Edebi Kişiligi ve Divanı'nın Tenkidli Metni, Doktora Tezi, Konya, 1988), ne može se više reći da nismo upoznati sa najvažnijim pjesničkim djelima najpoznatijih bošnjačkih pjesnika divanske poezije.

Izdanje Sukkerijinog *Divana* predstavlja vrijednost posebno stoga što je ovaj sarajevski pjesnik koji je posljednjih 15 godina života proveo u Istanbulu, u kancelariji Ahmed-paše Čurpilića i uz našeg Mezakiju iz Čajniča, u mevlevijskoj tekiji na Galati u Istanbulu, bio gotovo nepoznat, a tek nedavno se otkrilo da je jedini primjerak njegova *Divana* sačuvan u Muzeju Mevlane u Konji. Dakle, i ovo izdanje je rađeno na osnovu samo jednog rukopisnog primjerka. Kolika je to teškoća i opasnost da se eventualna

oštećenja rukopisa i nečitka mjesta ne pročitaju korektno nije potrebno ni napominjati.

Ipak, Erdogan Erol je ovaj posao uspješno obavio.

Knjiga, poslije predgovora (Önsöz VII-VIII) se sastoji iz Prvog dijela (2-144) i Drugog dijela (145-300).

U prvom dijelu je dat kratak osvrt na vrijeme u kojem je živio naš pjesnik, njegov život i na književnu osobenost. Za rekonstrukciju Sukkerijinog života autor se poslužio skromnim podacima iz tezkira (Safayi, Seyhi) i samog Sukkerijinog *Divana*. U tom odjeljku autor knjige, na osnovu primjera, utvrđuje i izravan utjecaj Mezakije u formiranju Sukkerije kao pjesnika. Zatim, u ovom dijelu knjige Erdoğan Erol govori o karakteristikama Sukkerijine poezije, o vrstama pjesama, pjesničkoj tehnici, metru, rimi, o književnim umijećima, metaforama, metonimijama, slikama, simbolima itd. Poseban odjeljak u ovom prvom dijelu predstavlja analiza tema i motiva u Sukkerijinim pjesmama (vjerovanje - tesavvuf, Allah, svete knjige, ajeti, vjerovjesnici, Adem, Jusuf, Jakub, Musa, Sulejman, Iljas, Isa i Muhammed), zatim vjerovanje o Hiziru i Aleksandru, o islamskim obredima, o društvu, državicima, pjesnicima, historijskim i legendarnim ličnostima, Džemu, Rustemu, Hüseyinu, Behram-guru, Zalu, Karunu, Platonu, o ljubavnim zgodama Lejle i Kajsa, Ferhada i Širin, Jusufa i Zulejhe, o narodima, krajevima, o opisima ljudske ljepote, o životinjama i o biljkama. Na kraju ovog prvog dijela je i bibliografija koja se sastoji od popisa izvora i literature upotrijebljene za ovaj rad.

Drugi dio koji zauzima pola knjige predstavlja izdanje pjesama u kojem najveći dio zapremaju gazeli, a zatim muhammesi i musammati, kit'e, rubaije, tarihi, zagonetke, pojedinačni bejtovi i na kraju *Saki-nama*, pjesma na perzijskom jeziku, koja je ovdje pored

perzijskog originala izdata i u prijevodu na turski. Treba napomenuti da je još nekoliko kraćih pjesama Sukkerija također spjevao na turskom, što ga uvrštava u naše pjesnike koji su pjevali na dva ili tri jezika. Na kraju knjige je index imena.

Fehim Nametak

ISTANBUL VU PAR MATRAKCI ET LES MINIATURISTES DU XVIIe SIECLE, Dominique Halbout du Tanneu, Dost Yayınları, Istanbul 1993, str. 112 (s ilustracijama).

Bizant (Vizant), Konstantinopolj, Istanbul - grad raskršnica - zauzima jedinstven položaj; u svim vremenima bio je to objekat pohlepe, maštanja, cilj putovanja i, konačno, za Zapadnjake - otelovljenje kapije Istoka. Otuda, kroz vekove, umetnici, domaći i strani, nisu prestajali da ga prikazuju sledeći različite tehnike, od mozaika do štafelajnog slikarstva, preko crteža, gravire i minijature.

U vreme Sulejmanove vladavine, jedan vek nakon osvajanja (1453), to je napredni grad prekriven spomenicima. Osmansko Carstvo je na svom vrhuncu, dominira moćna figura Sulejmana Veličanstvenog, intenziviraju se odnosi sa raznim zapadnim zemljama, na osmanskome dvoru primaju se njihovi ambasadori, strani umetnici doteruju grad nastavljajući tako tradiciju započetu pre njegovog pada u turske ruke, a koja će trajati do kraja veka. U vreme vladavine Sulejmana pojavili su se i prvi prikazi Istanbula, realizovani od strane osmanskih slikara.

Godine 1525. čuveni turski komandant flote, Piri Reis, ponudio je sultanu jedan pomorski atlas sa prikazom izgleda Istanbula, s prilično jasnom naznakom izvesnog broja spomenika.

Nakon ove karte, pojavio se, 1537. godine, jedan drugi prikaz grada, realizovan, ovog puta, od strane jednog minijaturiste. Reč je o slici koju je crtao Matrakči, koja je, istovremeno, najlepša i najrečitija među prikazima Istanbula urađenim od strane osmanskih umetnika. Ona pripada *Zborniku* koji opisuje predele u kojima se zbio osmanski vojni pohod, ovog puta ne na moru, već na kopnu. Delo nosi naslov *Opis konaka pohoda dva Iraka* (tj. Iraka i Irana) 1537. (Beyān-i Menāzil-i Sefer-i 'Irākeyn, 1537), čuva se u Univerzitetskoj biblioteci u Istanbulu (pod br. Ty 5964). Prateći, kao službeni hroničar, sultana Sulejmana na njegovom pohodu na istok (1533-1536), Matrakči je, pored opisa Istanbula, ostavio i neku vrstu topografskog atlasa Anadolije. Shodno značaju grada, na potezu do Tabriza u Iranu i Bagdada u Iraku, svaki grad je likovno prikazan, manje ili više detaljno (uz kratku belešku). Ovaj *Zbornik* izdalo je Tursko istorijsko društvo 1976. godine. (Huseyin G. Yurdaydin, Nasuhü's Silahî, *Beyān-i Menāzil-i Sefer-i 'Irākeyn-i Sultān Suleymān Hān*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1976.)

Delo o kojem je ovde reč sadrži, pored Matrakčijeve minijature, i likovne prikaze drugih osmanskih minijaturista: Lokmana - *Šahinšahname* (iz 1531), Veli Can-a - *Hünername* (iz 1585. u kojoj je, inače, većinu minijatura uradio Nakkaš Osman, takođe veliki turski slikar, rođen u Bosni), kao i nekolicine onih evropskog porekla: Buondelmonti (iz 1422), jedne anonimne francuske hronike (od 1449. do 1453), Bertranda de la Brokijera (Broquire, 1453), Hartmana Šedela (Schedel, iz 1493) i Italijana Vavasora (Vavassore, iz oko 1500. godine).

Ovi evropski prikazi Istanbula omogućavaju nam da Matrakčijevu minijaturu smestimo u njen istorijski kontekst u jednoj eposi u kojoj je, s jedne strane, bilo puno kontakata i razmene između Zapada i Istoka, i u kojoj se, s druge strane, Osmansko

Carstvo jasno oslobađalo perzijskog uticaja (inače, i sam Veli Can bio je iranskog porekla), da bi našlo svoj sopstveni izraz, naročito u ilustrovanju velikih hronika veka.

Matrakči se poslužio postupcima koje su, u prethodnom veku, već koristili zapadni umetnici u srednjovekovnom slikarstvu: spomenici ukopani u zemlju, zdanja jasno odvojena, naivna šematizacija plana grada, preziranje perspektive. Ali, spomenici koje su slikali Evropljani često su bili plod imaginacije, nasuprot Matrakčiju.

Svi ovi prikazi Istanbula, koji su nastali tokom jednog veka, imaju značajnu vrednost jer pokazuju meru izvršenih promena u prestonici, vizantijskoj, potom osmanskoj tokom tog razdoblja. Godine 1537. u vreme vladavine Sulejmana Veličanstvenog Istanbul je dobio svoju pravu fizionomiju. Prekrio se džamijama, bazarima, hamamima; antički spomenici nestajali su polako u korist novih građevina služeći kao kamenolom - postupak korišćen od strane svih pobednika - zamenjujući jednu civilizaciju drugom.

Konstantinopolj, koji je ostao grčki, odbijajući stalno latinitet - premda je uzeo ime Nea Roma - postao je, konačno, islamski grad, Matrakči nam nudi, svojim slikanjem, izgled Istanbula u vremenu kada je Osmansko Carstvo bilo na svome vrhuncu, sliku koja, osim dokumentarne koristi, ima i retki estetski kvalitet.

Lista spomenika (reprodukovanih pretežno u boji) iznosi 84 (dato je, takođe, i nekoliko planova grada). Pored novih islamskih građevina - džamija, bezistana, hamama, kula, medresa, tekija, turbeta, palata, kioska - nalaze se i brojne vizantijske crkve (Svetog Petra i Pavla, Svete Irene, Male Svete Sofije, Svetog Georgija), kao i palate (Konstantina Porfirogenita i Vlaherne).

Nasuh al-Silahî (ili punim imenom Nasuh ibn 'Abdullāh as-Silahî al-

Mitrakī), bolje poznat pod svojim nadimkom Matrakči, rođen je u Bosni. U Istanbul stiže putem devširme, i tu, zahvaljujući izuzetnoj inteligenciji, dospeva u najbolje škole (škola paževa saraja). Vrsni profesori tu predaju teologiju, istoriju, matematiku, literaturu, lepe umetnosti (takve kao slikarstvo i kaligrafiju) i, napokon, muziku. Upoznavalo se, takođe, i rukovanje oružjem, a praktikovali su se i razni sportovi. Čedo svoje epohe, i Matrakči je, poput svojih savremenika, bio i čovek pera i čovek mača (i sultani su, ne zaboravimo, bili osvajači i poete). Otuda je prozvan i Silahi (majstor u oružju), a njegov nadimak Matrakči vezan je za izumevanje nove igre - Matrak. Oduševljen oštroumnošću mladog čoveka, sultan Sulejman zatražio je od njega da sastavi jedan traktat o rukovanju oružjem.

Ove aktivnosti nisu sprečile Matrakčija da napiše nekoliko matematičkih rasprava (svoje prvo delo iz matematike posvetio je, 1517. godine, sultanu Selimu). Ali, Matrakči se ni tu nije zaustavio, jer on je i veliki istoričar Osmanskog Carstva, naročito Sulejmanove vladavine; prateći turskog suverena na njegovim pohodima po Mediteranu i na Istok, piše svakodnevne izveštaje. Njegov slikarski talenat omogućava mu da pravi krokije gradova kroz koje prolazi, da bi, po povratku u saraj, realizovao svoje sjajne slike. Tako je on bio, istovremeno, i autor i ilustrator svoga dela, pojava retka i sasvim osobita. To, možda, i objašnjava odsustvo ličnosti u njegovim slikama, jer one ne predstavljaju scene već služe kao dokumentacija "za putnike i one koji učestvuju u vojnim pohodima", kako sam kaže. Ukratko, Matrakči je slikar pun fantazije koji se poigrava oblicima i perspektivom, koji se ne brine o jednoj strogoj preciznosti; on brine za karakteristični detalj i ukupni utisak. U stvari, uprkos vidljivom nehaju koji u njemu vlada, slikarstvo Matrakčija ima - smatra Dominik Albu (Dominique

Halbout) - istinsku dokumentarnu vrednost. Ono dopušta, kao naši današnji planovi-vodiči, da posetimo grad.

Reč je, svakako, o značajnom delu, trećem po redu posvećenom Matrakčiju. Ovog puta u ogledalu minijatura - Matrakčijeve, ali i ostalih umetnika - ogleda se samo Carigrad, carski grad u punom smislu te reči.

Šteta je što u ovo izuzetno izdanje nisu ugrađeni i rezultati jugoslovenske orijentalistile.

Nesuh Matrakčija, kako se u nas naziva, rođen je krajem XV veka - kao ime njegovog oca navodi se Abdullah i Karagoz - pretpostavlja se u Visokom. U jednom svom delu iz oblasti matematike sam se naziva Bosanac (Bosnevi). Kao vrstan kaligraf, dao je doprinos razvoju pisma divanije (divani), koje je tako učinio lakšim za čitanje. Smatra se da je umro 1564. godine. (Smail Balić, *Kultura Bošnjaka, muslimanska komponenta*, Wien 1973, 61; Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo 1989, 79-81.)

Propušteno je i da se istakne (što je utvrdio još H. Jurdajdin) da je Matrakčijeva *Istorija Osmanskog Carstva* (koja zahvata period do njegovog vremena) doskoro bila pripisivana Rustem-paši, velikom veziru, takođe rodnom iz Bosne (Butmir). (Isto, 81.)

Dodajmo, na kraju, još i to da je ovaj minijaturista, matematičar, istoričar, putopisac, geograf, prevodilac, pesnik, kaligraf i izuzetan majstor u rukovanju oružjem ostavio, u okviru svog bogatog i raznovrsnog opusa, i jedno delo posvećeno merama, koje su korišćene u islamskim zemljama, što bi, takođe, trebalo da privuče pažnju istraživača (Umbetü'l Hisab (1533): M. Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarihi Yazarlari (Biyografi ve Bibliyografi)*, Osmanlı Yayınevi 1982, 145-146).

Olga Zirojević

Nimet Bayraktar ve Mihin Lugal,
TÜRKIYE YAZMA ESER
KÜTÜPHANELERDE BULUNAN
YAZMALARLA İLGİLİ YAYINLAR
BİBLİYOGRAFYASI, Islam Tarih,
Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
(IRCICA), İstanbul, 1995.

S otkrićem pisma, čovjek je zakoračio u historiju. Od tada, u vremenski i prostorno različitim koordinatama, čovjek je svoja dostignuća bilježio, skupljao i čuvao. Na taj način on se borio protiv ravnodušnosti, nemara i zaborava koji su bili i jesu unutrašnja prijetnja svakoj civilizaciji.

Knjiga koja je pred nama (izašla prošle godine u Turskoj) jeste skorašnji nastavak ovog općeg napora. Njen značaj je višestruk.

Prije svega, neizmjerne je i općecivilizacijska važnost djela u rukopisima koji su jedan od specifikuma orijentalno-islamske civilizacije, budući da se na štampu ovdje prešlo tek početkom 18. stoljeća. Oni baštine kompletno znanje i umjetnost islamske civilizacije, ali su također i važni i nezaobilazni izvori za stare civilizacije Sredozemlja, Egipta, Mezopotamije, zapadne i južne Azije. Putem njih, do nas je doprlo i helenističko naslijeđe.

Gledajući s formalne strane, svi ti rukopisi predstavljaju mala remek-djela apstraktne umjetnosti.

Kao sabirališta i riznice ovakvih djela nicali su biblioteke širom islamskog svijeta, od bagdadske Dar al-Hikma do knjižnica koje su prekrile skoro svaki kutak prostranog Osmanskog imperija.

Dug, višestoljetni lanac pojedinaca i gupa popisivača ovih djela u bibliotekama prethodi knjizi koja je pred nama. Kratak pregled i historijat ovog mukotrpnog rada dat je u predgovoru Ekmeleddina Ihsanoğlua. Spomenimo djelo koje se smatra klasičnim bibliografskim djelom i začetnikom modernog bibliotekarstva: Katip Çele-

bijevo - *Keşfü' z-zünün an esamii'l-kütüb ve l'fünun* (Knjiga otkrića misli preko imena knjiga i znanosti) iz 17. stoljeća. No, tek u ovom stoljeću, na razmeđi Osmanskog imperija i Republike Turske, spoznaje se značaj i vrijednost rukopisa, kao i potreba da se oni popišu i klasificiraju naučnim metodom. Tako preko Tasnif Komisyonu (osnovane 1935) čiji se metodi i danas slijede, preko narednih asocijacija sa istim zadatkom, dolazimo do IRCICA - izdavača ove knjige - koja je uspjela dostići jednu vrstu sveobuhvatnosti i postati značajan vodič kroz rukopise i biblioteke koje ih sadrže.

Knjiga se sastoji iz četiri dijela. Prvi dio nosi naslov "Türkiye Yazma Eser Kütüphaneleri" (Turske biblioteke koje sadrže rukopise) i ovdje se daju iscrpni podaci o biblioteci, njenom fondu i izdanjima o dotičnoj biblioteci. Drugi dio je naslovljen "Kütüphanelerle İlgili Bibliyografya" (Bibliografija koja se odnosi na biblioteke). U trećem dijelu - "Türkiye Kütüphanelerinde bulunan Yazma Eserlerle İlgili Yayınlar Bibliyografyası" (Bibliografija izdanja koja se odnose na rukopise koji se nalaze u turskim bibliotekama) dato je 1390 djela koja se bave sadržajem pojedinih rukopisa. Autori ovih djela potječu iz različitih zemalja. I četvrti dio, "İndeksler", sadrži indekse pisaca, prevodilaca, indekse naslova članaka i knjiga, indekse ustanova i indekse naziva mjesta.

Iz predočenog sadržaja već je moguće naslutiti svu veličinu napora i rada koji su preduzele dvije autorice. Ova knjiga, koja je plod petnaestogodišnjeg mukotrpnog rada, poslužiće mnogim istraživačima i naučnicima kao svojevrsna mapa znanja i vodič kroz riznice djela iz raznovrsnih oblasti ljudskih postignuća. Ne sumnjamo da će je znanstvenici, doživljavajući je kao veliko olakšanje u sopstvenom radu, sa zahvalnošću spominjati.

Recimo i to da je ova knjiga, također, i jedna od dobivenih bitki u dugom

godišnjoj borbi protiv zaborava, nemara i ravnodušnosti jedne civilizacije prema samoj sebi.

Sabina Ahmić-Bakšić

ZBORNİK RADOVA SEFARAD '92.
Institut za istoriju i Jevrejska zajednica u
BiH, Sarajevo, 1995, 338 str.

Jak priliv Jevreja u balkanske zemlje, koje su tada bile pod osmanskom vlašću, javlja se krajem XV stoljeća, poslije oslobođenja Španije od Mavara. Od časa, kada je Španija došla pod vlast katoličkih vladara i kada više nije bilo nikakvih obzira prema narodima druge vjere za eventualnu političku saradnju, katolička reakcija počinje naročito da djeluje. Njene su žrtve u prvom redu takozvani maranos, Jevreji koji, mada i pokršteni, ne izgledaju inkviziciji dovoljno pozdani, i onda svi drugi inovjerci odreda. Progoni Jevreja uzimaju sve više maha i dovode najposlije do najoštrijih mjera radi kojih počinje njihovo iseljavanje u masama i bježanje naročito u zemlje osmanskog sultana, gdje se prema ovom narodu postupalo najčovječnije. Jer, putovanje i selidbe progonjenih "do sigurnih i mirnih obitavališta bijahu žalosni, pogotovo kad se pomisli na poniženje i ruglo, koje je često gore od smrti. Najsretniji su bili još oni koji dostigoše granice Turske" (str. 65).

Načelan karakter imala je izjava osvajača Carigrada, Srbije i Bosne, sultana Mehmeda el Fatiha (1451-1481) kojom je odmah po zauzeću Carigrada zagarantovao sva prava u svojoj državi hrišćanima i Jevrejima koja su im šerijatom priznata. Tom prilikom sultan se obratio Jevrejima riječima: "Slušajte vi Jevreji koji živite u mojoj državi, svaki od vas može doći ako hoće u Carigrad i može reći ostalim sunarodnicima da ovdje ima utočište" (str. 35).

Jevreji u Smirni su bili tako dobro primljeni da su u vrijeme sultana Sulejmana Veličanstvenog, oko 1550. godine, pozvali svoje sunarodnike da dođu iz Francuske u Sulejmanovo Carstvo. Mnogi su to i uradili i bili su tako brojni da su u Izmiru osnovali sinagogu.

Prvi pomeni o Jevrejima u Bosni potiču od polovine XVI stoljeća, iz kadijskih šerijatskih sidžila u Sarajevu (1557, 1565. g.), a u kojima oni traže naplatu nekih svojih dugovanja.

Postoje i stariji izvori o Jevrejima na ovim prostorima. Benedetto Bamberti, tajnik mletačke vlade, prošavši 1534. godine kroz manastir Mileševa, bilježi da ovoj bogomolji veću milostinju daje muslimanski i jevrejski živalj negoli hrišćani, jer zahvaljujući moštima Sv. Save, Mileševa zrači i kao mjesto religijske nade pobožnom svijetu raznih vjera.

Društveno-politički položaj Jevreja u Bosni, kao i u čitavom Osmanskom Imperiju, bio je specifičan. Pored osnovne staleške podjele na asker i raju, u ovom Carstvu postojali su i razni društveni međuslojevi. Jedan takav specifičan međusloj predstavljali su i Jevreji. Njihov društveni položaj bio je znatno povoljniji od položaja zavisne, feudalnim obavezama opterećene raje, pa čak i od položaja raje koja je zbog izvjesnih usluga osmanskoj državi uživala određene povlastice. Jevreji su bili lično slobodni, uživali su slobodu kretanja i tgo vanja u Bosni, kao i u granicama Osmanskog Imperija. Sultani su se starali da im tu slobodu omoguće i kod svojih susjeda - Dubrovčana i Mlečana.

Centralna vlast u Stambolu ih štiti zakonima i fermanima koji im se daju od prilike do prilike. Međutim, nije ih uvijek u mogućnosti zaštititi od samovoljnih valija i drugih pojedinaca. Zbog toga su bili izloženi čestom globljenju. Ali, uglavnom, Jevreji se drže uz vlast i ne žele nikada da

izazivaju podozrenje. Pogotovo nikada neće da učestvuju u pokretima političke naravi ili u opasnim ustancima, tako čestim u bosanskoj prošlosti. Njihove glavne kolonije su u mjestima gdje su središnje osmanske vlasti koje im mogu dati brzu i efikasnu pomoć.

Osmansko-turski izvori pokazuju da su Jevreji od dolaska u Bosnu mogli slobodno da obavljaju svoje vjerske obrede. U nekoliko sarajevskih hamama (Gazi Husrev-begov, Firuz-begov, Isa-begov) postojali su bazeni za obavljanje teville, ritualnog pranja. U te bazene koji su se nalazili u zasebnim prostorijama nije mogao niko ulaziti osim Jevreja. Bazen za tevillu u ženskom odjeljenju Gazi Husrev-begovog hamama postojao je sve do 1939. godine.

U Bosni su Jevreji uvijek bili uz osmansku vlast. Tako su postupali nešto iz zahvalnosti za dobar prijem, a nešto iz potrebe da ne budu ometani u poslu. Međutim, i na njih su se odnosila neka ograničenja, koja su ih, kao i ostale nemuslimane stavljala u neravnopravan položaj prema muslimanima. To se na prvom mjestu odnosi na nošnju, koja je morala biti drugačija od muslimanske. To se odnosi i na boju obuće, na vrstu odjeće, potom nisu smjeli jahati konje kroz grad, niti su imali pravo da nose nož i drugo oružje. Isto tako, Jevreji nisu mogli, u pravilu, da pod jednakim mogućnostima kao i muslimani svjedoče pred kadijom.

Nakon vremena tolerancije, dolazi i doba nesporazuma sa krvavim posljedicama. Tu se misli prije svega na naše dvadeseto stoljeće.

Austougarske vlasti su 1913. godine, u želji da spriječe dolazak radikalnijih srpskih elemenata u Sabor, unijeli u spiskove birača srpsko-pravoslavnog izbornog kotara I kurije, II izbornog reda sve Jevreje koji su plaćali više od 500 kruna direktnih poreza, što je bio jedan od uslova za pravo glasa u pomenutom izbornom razredu. Ovim bi se potezima ojačala srpska grupa u Saboru koja bi

bila sklona da učestvuje u provladinoj radnoj većini.

Uplitanje jevrejskih birača u izbornu borbu među Srbima izazvalo je žestoku reakciju predstavnika radikalne srpske opozicije. Tako se u "Narodu" od 17. (30) VIII 1913. godine pojavio vrlo oštar osvrt na političku i privrednu djelatnost Jevreja u BiH pod naslovom *Naši Jevreji*. Napad je bio popraćen optužbama za "beskrupuloznost" i odsustvo moralnih obzira u privrednom poslovanju Jevreja, ali je težište bilo na kritici njihovog političkog držanja. Jevrejima se prebacivalo da bezuslovno pristaju uz vladu i da to znaju da naplate i u političkom i privrednom pogledu. Kao primjer za ovo, navedeno je kako su Jevreji, i pored svoje malobrojnosti, na račun Srba predstavljani u Saboru, te da se najbolji poslovi povjeravaju njima. Člankopisac zagovara da se Jevrejima odgovori tako što bi Srbi sproveli u život devizu "svoj svome" (str. 105). Kako su Srbi glavni potrošači svega čime Jevreji trguju, ovu devizu trebalo je, po autoru, ostvariti do kraja.

Karakteristično je da se autor pomenutog napisao ograđuje od antisemitizma i ističe da su Srbi u BiH potpuno liberalni u odnosu prema Jevrejima, te da ne pokazuju ni najmanjeg znaka rasne mržnje ili vjerske netolerancije. On se samo zauzima za adekvatan srpski odgovor na jevrejske izazove (str. 105).

Vjerski momenat je uvjetovao da se i Muslimani u BiH, poput ostalih islamskih naroda, negativno odrede u odnosu na strateški cilj cionističkog pokreta za osnivanje jevrejskih kolonija i stvaranje jevrejske države na tlu Palestine na račun palestinskih Arapa. U tom cilju su u tjesnoj saradnji Islamska vjerska zajednica i Jugoslovenska muslimanska organizacija početkom 1925. godine pozivali Muslimane da generalnim bojkotom jevrejskih privrednika ekonomski ruiniraju Jevreje kako muslimanima "u buduće ne bi

mogli što gore učiniti" (str. 149). Međutim, ova ideja nije pala na plodno tlo, jer širim, u prvom redu ekonomskim

i socijalnim interesima Muslimana, nije odgovaralo da na vjerskoj i etničkoj osnovi zaoštravaju odnose i dolaze u otvoren sukob sa Jevrejima. Prije svega, nije se mogao zanemariti fakat da je znatan broj muslimanskih radnika i namještenika bio zaposlen u jevrejskim preduzećima, radnjama i ustanovama, čije bi otpuštanje s posla izazvalo krupne socijalne i političke posljedice. Potom, između muslimanske i jevrejske buržoazije ostvarena je živa poslovna saradnja, jer se Jevreji javljaju u ulozi povjerioca značajnog dijela muslimanskog poslovnog svijeta. Procijenjeno je da su im početkom 1925. godine muslimanski privrednici dugovali više od 100 miliona dinara. Ekonomski vodeća struktura muslimanskog naroda bila je protivnikom ekonomske borbe u političke svrhe i nije slučajno da je baš u toku afere bojkota zapažena pojačana poslovna aktivnost između muslimanskog i jevrejskog privrednog svijeta. Tako ta kratkotrajna antijevrejska kampanja nije imala dubljih posljedica po tradicionalno solidne odnose između Muslimana i Jevreja.

Da je to tako pokazuje i gesta najplemenitijih i najkuražnijih među sarajevskim i bosanskim Muslimanima koji su svojim rezolucijama iz godine 1941 (sarajevska od 12. septembra, banjalučka od 12. novembra) tražili od tadanjih NDH vlasti, izlažući se pri tom smrtnoj opasnosti i svakom drugom progonu, da se prestane ubijanje i pljačkanje njihovih sugrađana Jevreja i Srba, te da se na svaki način zaštite njihovi životi i njihova imovina. Samo u toku rata živote je izgubilo oko 9.000 Jevreja u BiH od 12.000 zatečenih na njenom tlu 1941. godine. Stradavali su na prostoru od Sarajeva, otoka Paga pa do Aušvica.

Na udaru se našla i sva vrijednija roba iz jevrejskih radnji. Njene zalihe su

nestajale preko noći, a roba je podavana po švercu na crnoj berzi po višestrukim cijenama.

Primitivni nagoni nisu zaobišli ni vrijednosti kao što su biblioteke, stare knjige, arhivi, umjetnička djela, kako pojedinih Jevreja, tako i njihovih organizacija, kao na primjer, Jevrejske sefardske opštine u Sarajevu. U to su spadale i dragocijenosti u nakitu i plemeniti metali.

Kada se govori o Jevrejima, onda je to kazivanje o visoko urbanom narodu za uzor. Dolazak Sefarda u naše krajeve obogatio je Bosnu u više oblasti: u ekonomiji, prosvjeti, kulturi, medicini i mnogim drugim sferama ljudskog djelanja. U osmansko-turskom vremenu, naročito je mnogo ljekara iz njihove sredine. Polovina dubrovačkih ljekara jevrejskog su porijekla, a slično je i u Bosni.

Doselivši se na naše prostore, Jevreji su se uklapali u već ranije utvrđen sistem trgovine. U njega su unosili donesena materijalna sredstva i, naročito, svoje sposobnosti. Njihova uloga bila je osobito značajna u spoljnoj trgovini zbog toga što su Jevreji bili povezani sa drugim jevrejskim naseobinama i pojedincima širom Osmanskog Carstva, a i izvan njega. Jevreji su najviše svojih poslova obavljali preko Dubovnika, a od konca XVI stoljeća, kada je otvorena splitska skela, orijentisali su se na trgovinu sa Venecijom i drugim italijanskim gradovima preko Splita.

Vremenom, jevrejski trgovci dobivaju sve veći značaj. Oni su kao vješti trgovci podigli svoj ugled i uspjeli steći i osjetan uticaj. Oni su vjerovnici bosanskih paša i turske administracije, uvijek pohlepnih na novac i gotovo redovno oskudnih. Jevreji čak kreditiraju i pravoslavne vladike u Bosni, osobito sarajevskog, i taj dug, koji se nakupio za izvjestan broj godina XVIII stoljeća, iznosi zamašnu sumu od 22.145 groša.

U periodu austrougarske vladavine, pristigli Jevreji iz Monarhije - Aškenazi,

koji su se proširili po bosansko-hercegovačkim gradovima, uz ostalo, javljaju se i kao osnivači prvih industrijskih preduzeća u zemlji, a u procesu brze urbanizacije uključuju se u modernu izgradnju stanova, naročito u Sarajevu.

U Sarajevu je uoči Drugog svjetskog rata bilo oko 400 jevrejskih trgovačkih radnji i oko 300 zanatskih, kao i nekoliko većih industrijskih preduzeća, te dvije jevrejske banke. Do 1941. godine sve te trgovačke radnje bile su relativno dobro snabdjevene i u njima su zatečene, za tadašnje prilike velike zalihe raznovrsne robe.

Zauzeti trgovinom i praktični ljudi, onovremeni Jevreji se nisu mnogo bavili knjigom i naukom. Iz njihovih redova zadugo nema nijedne osobe, osim kabaliste Kajona, koja bi stekla veći glas svojom znanošću. Čak ni za rabinere oni nemaju svog podmlatka, nego sve do polovine XVIII stoljeća dovode na to mjesto tuđa lica. Međutim, oni su svakako spadali u onaj kulturniji i obrazovaniji sloj šarolikog bosansko-hercegovačkog društva. Prosvjetna djelatnost La Benevolencije bila je posebno plodotvorna u širenju pismenosti, pa su Jevreji u BiH među svim konfesijama bili najpismeniji. Iz reda ovog naroda su i Samokovlija, Ozmo, Šnajder, Baruh, Danon i niz djelatnika na polju duhovnom.

Sefardi su u svom prtljagu donijeli u Sarajevo i jedno remek-djelo jevrejske i svjetske umjetnosti, nadaleko znamenitu Haggadu. Ovaj jevrejski manuskript, poznati rad španske iluminatorske umjetnosti zrelog XIV stoljeća, donesen je u Bosnu u XVI vijeku. Od 1894. godine nalazi se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. O ovom bogato ukrašenom rukopisu je širom svijeta objavljena brojna literatura.

Za više od četiri stoljeća Jevreji su čuvali i pazili njihov divni španski materinsko-maćehinski jezik, mađa nisu mogli da ga razvijaju ni da ga sačuvaju

da se ne okameni i ne iskvare. Na njemu su pjevali svadbene i ljubavne pjesme i romanse iz rodne Andaluzije, njime su se služili u intimnom i poslovnom životu.

Genocidom izvršenim nad ovim narodom u toku Drugog svjetskog rata, dobrano su presječeni korijeni njegovog života i daljeg opstanka. Naša znanost je kroz skup "Sefarad 92", a u povodu 500-te godišnjice njihovog izгона iz Španije, u pakleno-danteovskom Sarajevu (11-14. septembar 1992. g.) pokušala sagledati jevrejski civilizacijski doprinos na ovom prostoru, što je konačno i rezultiralo ovim Zbornikom.

Boris Nilević